

Rijnmond en de woningbouw

De Rijnmondraad heeft vorige week een beslissing inzake de woningbouw genomen, die van grote betekenis kan zijn voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van Zuidwest-Nederland. Besloten werd namelijk in principe geen medewerking te verlenen aan bestemmingsplannen die woningbouw beogen in gebieden die veel hinder ondervinden van de door de industrie veroorzaakte stank. Deze beslissing van de Rijnmondraad heeft niet slechts betrekking op plaatselijke Zuidhollandse problemen, maar houdt ook verband met het in Nederland gevoerde milieubeleid en met de ruimtelijke ordening in de Randstad.

Het directe gevolg van de beslissing is, dat in enkele gemeenten ten westen van Rotterdam de woningbouw zal moeten worden afgeremd, waardoor vervangende woongebieden moeten worden gezocht. Rijnmond-gecommitteerde Drs. F. L. Burger noemde als alternatieven: Spijkenisse, Barendrecht en Nieuwerkerk aan den IJssel. Deze gebieden werden niet zo maar uit de mouw geschud. Ook de Commissie Woningbouw Rijnmond, waarin vertegenwoordigers van het rijk, de provincie Zuid-Holland, de Rijnmond en de gemeente Rotterdam zitten, denkt aan deze plaatsen als toekomstige wooncentra.

Iedereen die het woonklimaat in de Rijnmond enigszins kent, weet dat de toestand daar vaak onhoudbaar is. Daarom is Rijnmond op dit moment een duidelijk voorbeeld voor de rest van Nederland, hoe de integratie van woon- en werkgebied *niet* moet plaatsvinden. Bovendien zullen de voorbeelden met betrekking tot het milieubeheer voor een groot deel hiér ontstaan. Hierbij mag geenszins worden vergeten — en dat wordt nog wel eens door actiegroepen gedaan — dat Rijnmond dé industriële motor van Nederland is, die niet mag worden stopgezet.

De Rijnmondraad is m.i. terecht van mening dat er geen woongebieden bij vervuilende industrieën moeten worden gepland. De voorgestelde oplossing lijkt echter defaitistisch (de heer Burger ontkent dit overigens): de woongebieden moeten voor de industrie wijken omdat de vervuiling niet gestopt kan worden. Bovendien is deze oplossing pijnlijk voor de mensen die reeds in deze gebieden wonen, terwijl de financiële consequenties en de eventuele vertragingen in de woningbouw m.i. nog niet te overzien zijn. De Rijnmondraad sprak slechts over bestemmingsplannen waarover

hij nog moet adviseren, maar het moet niet uitgesloten worden geacht dat ook de reeds bestaande plannen zullen worden gewijzigd. De heer Burger verklaarde mij namelijk dat het aanbeveling verdient dat de gemeenten de bestaande plannen nog eens genuanceerd zullen bekijken, eventueel na overleg met de Rijnmond.

Een betere, minder defaitistische, oplossing is m.i. de industrie aan te pakken in plaats van de woningbouw. We mogen er niet vanuit gaan dat de huidige milieuproblemen onoplosbaar zijn. Indien de industrie wordt aangespoord, evt. wordt verplicht, vervuiling te voorkomen, zullen vele oplossingen bereikbaar worden. De techniek staat niet voor alles, maar wel voor veel. Een oplossing, zoals nu is voorgesteld, zou tot gevolg kunnen hebben dat de aansporingen voor de industrie sterk worden afgezwakt. De Rijnmondraad gaf overigens wel te kennen dat saneringsmaatregelen met betrekking tot de luchtverontreiniging in eerste aanleg erop gericht moeten zijn de milieubelasting door stank aanvaardbaar te maken in bestaande ongunstig gelegen woongebieden. Desondanks werd het verplaatsen van de woningbouw primair gesteld.

Zoals ik hiervóór reeds stelde, is de uitspraak van de Rijnmondraad van groot belang voor de ruimtelijke ordening in de Randstad. Indien de raad voelt voor dezelfde alternatieve woongebieden als zijn gecommitteerde, verdwijnt een belangrijk deel van het Groene Hart van Zuid-Holland. Wordt inderdaad de kleine gemeente Nieuwerkerk aan den IJssel, die overigens buiten de Rijnmond ligt, als woongebied aangewezen, dan is Gouda slechts een kleine stap verder. Het Groene Hart wordt dan ernstiger aangetast dan door de uitbouw van Zoetermeer¹⁾.

Het is jammer dat de Rijnmondraad, die duidelijk zijn bezorgdheid omtrent het leefmilieu laat blijken, wat gemakkelijk, zonder voldoende afweging van de voor- en nadelen, tot deze beslissing is gekomen. Hierdoor lijkt de problematiek *binnen* de grenzen van Rijnmond opgelost. Of dat ook voor de Randstad geldt, is evenwel zeer de vraag.

L.H.

¹⁾ Bovendien is ten zuidwesten van Nieuwerkerk een belangrijk recreatiepark gepland, dat een groot deel van Rijnmonds bevolking moeilijk kan ontberen.

Inhoud

Rijnmond en de woningbouw	541
<i>Prof. Dr. W. Albeda:</i> Het moeilijke socialisme	543
<i>Ir. J. Arink:</i> Is een luchthaven bij Goeree een fata morgana?	544
Mededelingen	547
<i>Dr. A. C. van Wickeren:</i> De investeringen (ruimtelijk) regelen; maar hoe?	548
<i>Drs. W. J. R. Rozenbroek:</i> Herstructurering van minder florerende bedrijfstukken	551
<i>Drs. F. H. Goudswaard:</i> Financieel toezicht op universitaire uitgaven	553
Maatschappijspiegel De begrensde mogelijkheden van een sociaal contract, door <i>Dr. A. Peper</i>	557
Boekbespreking A. Heertje, H. W. Lambers en P. de Wolff (ed.): <i>Schaarste en welvaart</i> , door <i>Prof. Dr. N. H. Douben</i>	559
<i>Dr. H. M. H. A. van der Valk:</i> De Amerikaanse onderneming in de branding, door <i>Dr. Ir. H. van der Haas</i>	560
Ontvangen publikaties	561

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getvpt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 57,20 per jaar,
studenten f 36,40, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f 1,50.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel.
posicheque-rekening 260.34.

Advertenties: N. V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam,
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Industriële Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Onwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Het moeilijke socialisme

Het gebruik van de term „socialisme” plaatst mij altijd voor grote moeilijkheden. Het is één van die woorden, die zo vaak opgepoetst zijn, dat ze gaan glanzen en schitteren, maar waarvan de betekenis nauwelijks meer te achterhalen is. Wat bedoelt men er eigenlijk mee? Een maatschappij zonder privaatzit der produktiemiddelen, waarin geen klassentegenstellingen meer bestaan, en waarin de ene mens de ander niet meer uitbuit, de democratie zich niet beperkt tot de mogelijkheid van verkiezingen eens in de vier jaar en de inkomensongelijkheid verdwijnt. Zou dat een aanvaardbare omschrijving zijn? En als men zo'n maatschappij voor ogen heeft, welke kansen zijn er dan om haar te verwezenlijken?

Men kan, goed wetenschappelijk, empirisch te werk gaan en zien naar die landen waar een vorm van socialisme verwezenlijkt is. Martinet¹⁾ heeft onlangs een analyse gegeven van de vijf vormen, waarin het socialisme tot nu toe gerealiseerd is (het Sowjetrussische, het Chinese, het Cubaanse, het Joegoslavische en het Tsjechische model, dat alweer tot het verleden behoort). Zijn conclusie biedt weinig ruimte voor optimisme. In al die gevallen (Joegoslavië niet uitgezonderd) ontstaat, wat Martinet noemt „Le système”, waarbij de partijbureaucratie een nieuwe „heersende klasse” vormt. Een heersende klasse, die zich gedraagt zoals de Marxistische analyse dat van een heersende klasse verwacht. In zijn *Marx contre Marx* heeft Marc Paillet dan ook de Marxistische analyse losgelaten op zo'n systeem. Er blijft dan niet zoveel van over. De vijf communisten die Martinet beschrijft, zijn geen klassenloze maatschappijen geworden. Het zijn slechts andere klassenmaatschappijen geworden.

Zulke studies mogen dan de niet-socialist versterken in zijn wantrouwen tegenover de mogelijkheid van het realiseren van socialisme, zij zijn geschreven door mensen, die blijven geloven in de mogelijkheid ervan, en worden gelezen door mensen, die dat geloof toch niet verliezen. Kennelijk schuilt achter de term meer dan een systeem. Men verklaart eenvoudig, dat in de Sowjetunie het private kapitalisme vervangen is door staatskapitalisme, dat de uitbuiting daar door de staat geschiedt i.p.v. door de ondernemers en dat Joegoslavië en

China nog onderweg zijn. Een definitief empirisch oordeel over het socialisme is nog niet te geven, maar het geloof blijft.

Maar wat empirisch wél vast komt te staan is, dat het al te optimistisch is, om van het simpelweg afschaffen van het particuliere bezit der produktiemiddelen wezenlijke veranderingen ten goede te verwachten. Wat men aanziet voor de feilen van het kapitalisme: de economische ongelijkheid, zich uitend in ongelijke inkomens en ongelijke zeggenschap; de onvolmaakte democratie door de invloeden der economische machts-groeperingen, de verwaarlozing van het milieu enz., al die zaken verdwijnen niet door de afschaffing van het particuliere bezit der produktiemiddelen, maar zij vragen ook daarna nog om een specifiek daarop gericht beleid. Het is inderdaad mogelijk, de manipulerende reclame af te schaffen, zodat de consumptie niet langer wordt opgezweept. Maar het verschijnen van wachtlijsten voor, desondanks fêl begeerde, consumptiegoederen (zoals automobielen) en het voorkomen van rijen voor winkels als indicatie van de slechtere afstemming van het aanbod aan de vraag, zijn geen aantrekkelijke vervangingsmiddelen daarvoor. Het socialisme is veel moeilijker dan men dacht.

Het blijkt, ironisch genoeg, gemakkelijker die elementen van het kapitalisme af te schaffen, die de bourgeoisie ergeren dan die, welke de socialisten zo tegenstaan. Met de afschaffing van de particuliere eigendom blijkt er een zeer effectief beroep te kunnen worden gedaan op de werknemers, het staken voortaan te laten²⁾. Zo nodig wordt dat beroep geschraagd met sterkere „argumenten”. Dat maakt het landsbe-

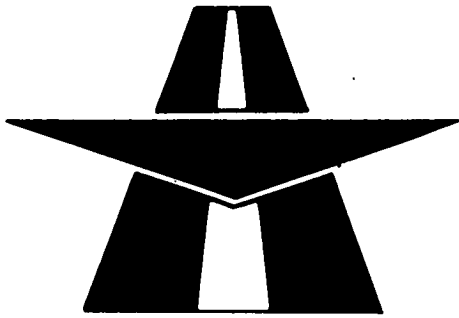
stuur gemakkelijker. Maar is er ook de zekerheid, dat de werknemer altijd aan zijn trekken komt?

Gegeven deze situatie wordt het gebruik van de term „socialisme” problematisch. Men kan er in principe twee kanten mee uit: óf het begrip vervluchtigt tot een gehele reeks van verlangens, die één voor één te verwezenlijken zijn en waarvan men van tijd tot tijd punten kan afschrappen die binnen de bestaande orde worden verwezenlijkt. Of men stelt socialisme als een absoluut ideaal, niet concreet omschreven, maar wél een samenvatting vormend van alle denkbare menselijke idealen. Een soort onbereikbare, gesecculariseerde hemel dus. Het eerste gebruik van de term lijkt het meest realistisch, maar men dient zich dan te realiseren, dat er geen concreet maatschappijbeeld meer achterstaat, doch een lange lijst van verlangens. Het tweede gebruik van de term geeft ongekende mogelijkheden voor politieke propaganda. Met stelt tegenover de onvolmaakte samenleving het niet nader te omschrijven „socialisme”, waarin alle idealen verwezenlijkt zijn. Empirische vormen van socialisme kunnen nooit tegen het socialisme worden aangevoerd, want zolang er nog feilen aan kleven vergetenwoordigen zij nog niet het échte socialisme. Het gemakkelijkste is dan om ervan uit te gaan dat deze ideale maatschappij door een betrekkelijk eenvoudige handgreep, revolutie genaamd, bereikt kan worden. Het heeft geen zin, om zonder deze handgreep veranderingen aan te brengen in het bestaande stelsel. Dat leidt tot gewinning aan dat stelsel en leidt tot uitstel of zelfs afstel van de noodzakelijke revolutie.

Er is tegen deze opvatting een bezwaar, dat toch wel het vermelden waard is, het werken aan en het wachten op de revolutie verhindert het werken aan de omvorming der bestaande orde. Socialisme, in deze absolute zin gebruikt, zou m.a.w. wel eens opium voor het volk kunnen zijn.

¹⁾ Gilles Martinet, *Les cinq communistes*, Parijs, 1971.

²⁾ Allende spreekt er nu al over in Chili (zie Régis Debray, *Entretiens avec Allende*, Parijs, 1971, blz. 123).

Is een luchthaven bij Goeree een fata morgana?

IR. J. ARINK*

In de serie over de tweede nationale luchthaven, waarin diverse auteurs een aantal aspecten van deze luchthaven beschrijven, verschenen reeds: 1. Prof. Dr. L. H. Klaassen, Een tweede luchthaven in Nederland (ESB van 10 mei jl.); 2. Drs. E. van Thijn, Met sneltreinvaart naar een tweede nationale luchthaven (ESB van 10 mei jl.); 3. Ir. R. M. Th. Adriaanssens, Dinteloord, het tweede Schiphol? (ESB van 17 mei jl.); 4. Dr. M. van Hulst, Geen tweede nationale luchthaven (ESB van 24 mei jl.); 5. Dr. D. Riemens, Is er zoveel haast bij een tweede luchthaven? (ESB van 31 mei jl.).

De behoefte aan luchtvaartaccommodatie en de ruimtelijke ontwikkeling van Zuidwest-Nederland

Sinds het verschijnen van het rapport¹⁾ van de Interdepartementale Commissie Planologie Luchtvaartterreinen begin 1971 weten we officieel dat de capaciteit van onze luchtvaartaccommodatie voor het lange- en middellange-afstandspersonenverkeer door de lucht spoedig zal worden bereikt. Over het tijdstip waarop de capaciteit geheel zal worden gebruikt, is ook in vele andere studies²⁾ uitvoerig aandacht besteed. Als we letten op de exponentieel groeiende luchtverkeersbehoefte moet er al over 10 à 15 jaar een tweede grote luchthaven in gebruik kunnen worden genomen. Volgens de Interdepartementale Commissie Planologie Luchtvaartterreinen hangt genoemde periode af van een eventuele uitbreiding van Schiphol en van de mogelijkheden met betrekking tot aanvullende diensten die regionale vliegvelden kunnen bieden. Wat het laatste betreft wordt door deze commissie aan de bestaande luchthaven Rotterdam gedacht.

De commissie komt na een eerste afweging tot de aanbeveling, voor een aantal lokalisaties de mogelijkheden voor vestiging van een tweede grote luchthaven nader te (laten) onderzoeken. Bij dit onderzoek zullen de lokalisaties Dinteloord, Maasvlakte en het ondiepe zeegebied tegen de kop van Goeree worden betrokken.

Het *Interim-rapport over de luchtvaartaccommodatie in Zuidwest-Nederland*³⁾ van de Commissie Luchtvaartterreinen van het Overlegorgaan Zeehavenontwikkeling Zuidwest-Nederland bevat de resultaten van technische en planologische verkenningen over de problematiek van de luchtvaartfaciliteiten in Zuidwest-Nederland. Ook in dit rapport wordt de aanbeveling gedaan een aantal — qua ruimtelijke mogelijkheden interessante — lokalisaties nader op hun merites te onderzoeken. In deze aanbeveling gaat het om de lokalisaties nabij Dinteloord/Steenbergen, nabij de kop van Goeree en de eventueel aan te

passen Maasvlakte. Uit dit artikel moge blijken dat ook de volgorde van deze opsomming niet willekeurig is.

Het voort te zetten onderzoek zal in hoofdzaak betrekking moeten hebben op het toetsen van de eventuele vestiging en de daarmee gepaard gaande nevenontwikkelingen aan:

- de economische realiseerbaarheid;
- luchtvaart- en civieltechnische oplossingen;
- planologische wenselijkheden in regionaal en landelijk verband.

In beide genoemde rapporten is grote aandacht besteed aan de bepaling van de toekomstige behoefte. In het rapport van de Commissie Luchtvaartterreinen ZWN is tevens uitgegaan van een systematische benadering van het vraagstuk door achtereenvolgens de vestigingsplaats-eisen vanuit de luchthaven en de vestigingsvoorwaarden vanuit de gemeenschap op te sporen. Bovendien is een verkennende studie verricht naar mogelijke nevenontwikkelingen als gevolg van de vestiging van een grote luchthaven. Aan de hand van de vestigingsfactoren worden de in de beschouwing betrokken lokalisaties getoetst aan de planologische wenselijkheden in regionaal verband. In het kader van dit artikel wordt niet ingegaan op de behoeftebepaling, maar volstaan met een aanvullende opmerking.

Behoeftes en alternatieve voorzieningen

Een plan om in een bepaalde ontwikkeling te voorzien, komt voort uit de confrontatie van wenselijkheden met mogelijkheden. Omdat het niet in alle gevallen nood-

*) De auteur is hoofd van de Afdeling Regionale Plannen van de Provinciale Planologische Dienst in Zuid-Holland.

¹⁾ *Rapport omtrent mogelijke vestigingsplaatsen van een tweede nationale luchthaven in Nederland*, Interdepartementale Commissie Planologie Luchtvaartterreinen, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Rijksluchtvaartdienst, 1971.

²⁾ a. *Naar een Benelux-luchthaven*, Commissie Vliegveld van het Provinciaal Bureau der Brabantse Kamer van Koophandel, 1970.

b. *Deelrapport luchthavencapaciteit van de Integrale Verkeers- en Vervoerstudie*, Nederlands Economisch Instituut, uitgebracht t.b.v. het Ministerie van Verkeer en Waterstaat.

³⁾ *Interim-rapport over de luchtvaartaccommodatie in Zuidwest-Nederland*, Commissie Luchtvaartterreinen van het Overlegorgaan Zeehavenontwikkeling Zuidwest-Nederland, 1971.

zakelijk is een plan op te stellen om een bepaalde in capaciteit tekortschietende voorziening te verruimen en alleen op deze wijze aan de wensen tegemoet te komen, moeten ook andere mogelijkheden voor alternatieve voorzieningen worden onderzocht. In ons geval van de luchtvaartaccommodatie staat vast dat uitbreiding van de capaciteit waar dan ook zowel (toenemende) hinder zal veroorzaken als ook de potenties van het betrokken gebied voor andere bestemmingen zal aantasten.

Nu is het denkbaar selectief gebruik van de aanwezige capaciteit van de huidige accommodatie na te streven, al is een daarvoor aan te leggen norm moeilijk te bepalen. Het prijsmechanisme als normerend stelsel lijkt ons uit sociale overwegingen in elk geval niet verantwoord. Vervolgens kan rendementsverbetering door verdere perfectionering van de afhandeling van de vliegtuigen soelaas brengen, al mag dat niet ten koste gaan van de luchtverkeersveiligheid. Grotere winst kan worden geboekt indien er een passende vervangende vervoersvoorziening kan worden geboden. Het is dringend gewenst te bestuderen of met name op het Europese railwagennet een sneller transport toegelaten kan worden of aan een hoogwaardig railwagennet in Europa gewerkt moet worden ten einde ons steeds vaker en alsmaar sneller door Europa te kunnen verplaatsen⁴⁾.

Behalve dat deze studies omtrent alternatieve vervoersmogelijkheden noodzakelijk zijn, is het ook zinvol dat men zich erop beraadt of voor welke voorgestane oplossing dan ook de investeringen wel gedaan kunnen worden, dan wel, met het oog op andere prioriteiten, mogen worden. We nemen aan dat we nog wel over mensen zullen blijven beschikken die dergelijke complexe en gigantische systemen technisch en bedrijfskundig kunnen leiden.

De nieuwe luchthaven als structuurvormend element

Verondersteld wordt dat in het reeds genoemde rapport van de Commissie Luchtvaartterreinen ZWN en in andere rapporten voldoende is aangetoond dat het Stadsgewest Rotterdam samen met de bevolkingsconcentraties in delen van Noord-Brabant en Zeeland volgens de huidige ontwikkelingen een dermate grote potentiële behoefte heeft aan voor passagiers bestemde luchtvaartaccommodatie, dat om in deze behoefte op adequate wijze te voorzien de vestiging van een nieuwe (grote) luchthaven in Zuidwest-Nederland moet worden voorgestaan.

Deze behoefte moet in verband worden gebracht met de vestiging van de tweede grote luchthaven. Daarbij moet ook met de belangen van de Antwerpse stedengroep rekening worden gehouden. Het vliegveld Zaventum zal volgens nog niet gepubliceerde berekeningen van het Vlaams Economisch Verbond eerder dan omstreeks 2000 zijn capaciteit hebben bereikt. Internationaal overleg lijkt ons met het oog op de luchtvaarttechnische aspecten al gewenst, maar ten aanzien van de economische aspecten geboden.

Een grote luchthaven is een structuurvormend element van enorme betekenis en derhalve zeer geschikt om een aanzet te zijn tot een gewenste ruimtelijke ontwikkeling in Zuidwest-Nederland. Nu heeft het gebied van Zuidwest-Nederland alternatieve potenties van meer dan regionale betekenis. Over de gewenste ruimtelijke ontwikkeling in Zuidwest-Nederland is weliswaar nog niet voldoende gezegd of geschreven, maar in de enkele studies⁵⁾ over dit gebied wordt wel vastgehouden aan een

urbane ontwikkeling van in eerste instantie het Drechtstedencolplex en in latere stadia van stedelijke nederzettingen in de Hoekse Waard en in West-Brabant in de richting van de Antwerpse stedengroep en niet via ontwikkelingen in het Deltagebied. In grote delen van het Deltagebied moeten we zelfs geen kansen geven aan de suburbanisatie.

Om een efficiënt gebruik te kunnen maken van de verkeersinfrastructuur is een ontwikkeling in zones het meest wenselijk. De eerste aanzet van een zone bestaat uit één of meer, maar dan gebundelde, vervoers- en verkeersvoorzieningen. Deze conceptie moet het mogelijk maken de naar deze zone af te leiden woon- en werkgelegenheid zowel op het Stadsgewest Rotterdam als op de Brabantse en de Antwerpse stedengroepen te oriënteren. Een structuurvormend element als een grote luchthaven moet doelbewust in een dergelijke meerzijdig georiënteerde ontwikkelingszone worden geplaatst.

Zowel als vestigingsvoorwaarde vanuit de gemeenschap alsook als vestigingseis vanuit het object luchthaven, valt de nadruk op een zeer goede infrastructuur als gevolg van de eisen van snelle, veilige en comfortabele bereikbaarheid. Bij geraamde aantallen tussen de 35 mln. en 50 mln. passagiersbewegingen omstreeks het jaar 2000 voor een tweede luchthaven moeten in de drukste uren ruim 20.000 personenverplaatsingen per uur naar en van deze luchthaven te zamen worden verwacht. Afhankelijk van de verhouding openbaar railvervoer en wegverkeer moet er naast een rechtstreekse spoorlijn ook een auto(snel)weg met ten minste tweemaal drie rijstroken beschikbaar zijn.

Als gevolg van het voorgaande moet de vestiging van een nieuwe grote luchthaven worden geplaatst in de ontwikkelingszone tussen het Stadsgewest Rotterdam en de Antwerpse stedengroep in het snijvlak met de in Brabant liggende urbane ontwikkelingszone. In deze globaal omschreven voorlopige conceptie gaat de voorkeur dan ook uit naar de lokalisatie Dinteloord/Steenbergen.

Waarom bestudering van een mogelijke lokalisatie tegen de kop van Goeree?

Een situering van een grote luchthaven tegen de kust heeft in het algemeen het voordeel dat het grootste bezwaar tegen vestigingen landinwaarts, de geluidshinder, kan worden vermeden. De vestiging van een grote luchthaven in het ondiepe zeegebied tegen de kop van Goeree is dan ook een afgeleide van de gewenste lokalisatie bij Dinteloord/Steenbergen.

⁴⁾ a. *Impact des possibilités de transports terrestres à grande vitesse sur la demande de transport*, rapport de la huitième table ronde d'économie des transports, Conférence européenne des Ministres des Transports, 1970.

b. *The organisation of a European network of trunk communications as a part of European regional planning*, Straatsburg, 1971, een rapport van de Raad van Europa inzake een theoretisch voorstel voor een vervoerssysteem van luchtkussentreinen.

⁵⁾ a. *Ruimtelijke structuren voor Zuid-Holland*, studie ter voorbereiding van een structuurschets voor Zuid-Holland, 1970.

b. *Ontwerp-streekplan Zuid-Holland-Zuid*, 1972.

c. *De ontwikkeling van Zuidwest-Nederland*, een rapport van de Rijks Planologische Commissie.

Verdere bestudering daarvan heeft zin als mag worden verwacht dat:

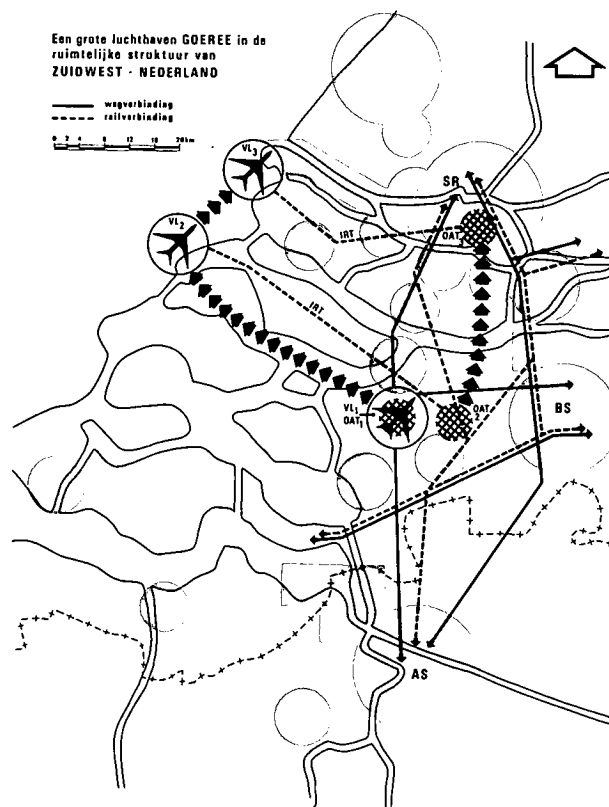
- a. de bezwaren tegen een vestiging in Noordwest-Brabant bij een verschoven vestiging tot voor de kust van Goeree dan niet meer of in aanzienlijk mindere mate van invloed zijn;
- b. de positief gewaardeerde vestigingsfactoren van de vestiging van een luchthaven ten behoeve van de voorgenomen urbanisatie in de ontwikkelingszone in West-Brabant niet, dan wel zo min mogelijk, aan structuurvormende potentie inboeten bij een lokalisatie aan de kust;
- c. de onontkoombare nevenontwikkelingen van een vestiging van een grote luchthaven aan de kust voor de middellange termijn op planologisch aanvaardbare wijze kunnen worden opgenomen in een gewenste ruimtelijke ontwikkeling van het kustgebied en ook voor de langere termijn geen potentiële aantasting betekenen van de centrale doelstellingen met betrekking tot het „openhouden” van het Deltagebied.

Het planologische vraagstuk van de uitbreiding van de capaciteit van luchtvaartaccommodatie is zeer complex. Toch kan het voor het nu volgende dienstig zijn dit vraagstuk te splitsen in een gedeelte betreffende de uitbreiding van mogelijkheden voor starts en landingen van vliegtuigen en een gedeelte betreffende de aan- en afvoer van en het treffen van voorzieningen voor de afhandeling van passagiers en vrachtgoederen.

Deze verdeling van de problematiek wordt ingegeven door de gedachte dat het misschien mogelijk is beide partiële problemen weliswaar niet los van elkaar, maar regionaal gescheiden op te lossen. In deze conceptie wordt het interne verkeerssysteem tussen plaats van afhandeling van passagiers en vracht en het eigenlijke vliegveld en vice versa — hetgeen overigens op tal van grote luchthavens reeds zeer grote afstanden moet overbruggen — bewust gebruikt om een regionale scheiding te verkrijgen tussen de hiervoor onderscheiden hoofdactiviteiten.

De in dit artikel opgenomen figuur geeft de conceptie geschematiseerd weer. In deze figuur ligt de ontwikkelingszone tussen het Stadsgewest Rotterdam (SR), de Antwerpse stedengroep (AS) en de Brabantse stedengroep (BS). (OAT) daarin is het centrum van afhandeling van passagiers en vrachtgoederen (off-airport terminal), tevens het eind- c.q. beginpunt van aan- c.q. afvoer. VL is de lokalisatie aan de kust ten behoeve van de starts en landingen (vliegtuigbewegingen) en het opstellen van de vliegtuigen. (IRT) is een snelle, comfortabele „interne” vervoers- en verkeersverbinding tussen (OAT) en (VL) op een geheel vrije baan.

De off-airport terminal (OAT) kan nu echter niet meer overal in de ontwikkelingszone worden gesitueerd. Een dergelijk centrum moet steunen op de city-activiteiten van het Stadsgewest Rotterdam of een andere kern van voldoende omvang. Een off-airport terminal kan ook als structuurvormend element worden gebruikt om een gewenste ontwikkeling van een bepaalde kern in te zetten. De keuze voor de lokalisatie van (OAT) die aanvankelijk zou kunnen uitgaan naar een steunpunt ten noorden van Roosendaal — omdat deze plaats qua (rail)vervoer goed ligt — wordt beperkt tot één (OAT)-vestiging in of nabij de city van Rotterdam of enkele (OAT)-vestigingen in Rotterdam, Antwerpen en bijv. Eindhoven en Breda. Tussen de off-airport terminals en de eigenlijke luchthaven blijven echter snelle en

comfortabele spoorverbindingen nodig. Gezien de nabijheid van Rotterdam heeft één (OAT)-vestiging in Rotterdam onze voorkeur, althans in de eerste fase.

Globale planologische toetsing

a. Werkgelegenheid

Behalve de strikt noodzakelijke voorzieningen in (VL) wordt in (OAT) de voor een luchthaven benodigde en daarmee samenhangende werkgelegenheid gecentraliseerd. Het is dan wel duidelijk, dat het vestigen van het afhandelingsgedeelte van een luchthaven in het gebied van het Stadsgewest Rotterdam met betrekking tot andere vormen van nieuwe werkgelegenheid een keuze inhoudt of ten minste een temporisering van andere plannen betekent. Geschat wordt dat een nieuwe luchthaven aan ruim 20.000 personen directe werkgelegenheid kan gaan bieden. Dit gedeelte van de luchthavenwerkgelegenheid is een welkome bijdrage aan de gewenste differentiatie in het patroon van de totale werkgelegenheid in het gebied van het Stadsgewest Rotterdam. Voor het ten behoeve van het Stadsgewest Rotterdam niet noodzakelijke deel van deze werkgelegenheid moet ernaar worden gestreefd deze in de ontwikkelingszone onder te brengen.

b. Geluidshinder en luchtverontreiniging

Tegen de vestiging van een luchthaven in de ondiepte van de zee tegen de kop van Goeree zullen uit geluidshinderoverwegingen toch wel bezwaren zijn te verwachten. Men neemt aan dat er een flinke aanzanding te

verwachten is van de Brouwersdam en dat er wellicht een zeer breed strand met duinen voor deze dam kan komen. Dit gebied moet bij voorkeur niet met vliegtuiglawaaï worden belast.

In het betreffende gebied verblijven nu dan wel weinig mensen, maar de geluidsbelasting kan ook een ingreep in het ter plaatse voorkomende ecologische regime betekenen. Hoewel de ontwikkeling van geluidarme vliegtuigmotoren goed op gang komt⁶⁾, moet men toch nog voor decennia rekening houden met de starts en landingen van de huidige vliegtuigtypen.

Hoewel de totale bijdrage aan de luchtverontreiniging door een luchthaven niet gering is, heeft een recente, nog niet gepubliceerde studie van de PPD in Zuid-Holland⁷⁾ aangetoond dat de concentraties van de verontreiniging snel verdwijnen en men er in de directe omgeving geen hinder van ondervindt.

c. Bereikbaarheid

Een luchthaven tegen de kop van Goeree kan een goed bereikbare lokalisatie zijn voor het grote reizigerspotentieel in Zuidwest-Nederland. Voor de luchthaven is een goede bereikbaarheid van het hoogwaardig stedelijk centrum in het Rotterdamse Stadsgewest van groot belang, maar ook andersom: de aard van sommige voorzieningen in het hoogwaardig stedelijk gebied van het Rotterdamse Stadsgewest, welke voorzieningen overigens van meer algemene betekenis kunnen zijn, is mede afhankelijk van een directe bereikbaarheid van een luchthaven met internationaal verkeer. Een daardoor te bereiken hoog voorzieningenniveau is behalve voor de werkers op de luchthaven en de gebruikers van de luchthaven ook voor de gehele bevolking van de betreffende regio van grote betekenis.

d. Woonplaatsen

Hoewel het patroon van de urbanisatie nader moet worden uitgewerkt, kan de ontwikkeling van de luchthaven steunen op een stedelijke ontwikkeling in de Hoekse Waard wat betreft de werkers op het afhandelingsgedeelte. De werkers op het eigenlijke vliegveld kunnen in Hellevoetsluis en in plaatsen op Goeree-Overflakke, maar ook op Schouwen, terecht.

Nu zal het creëren van woonplaatsen op Goeree-Overflakke en Schouwen de aanzet vormen van de terecht gevreesde (sub)urbanisatie. Om van de off-airport terminal (OAT) naar het vliegveld (VL) te komen en vice versa, is de snelle vervoersverbinding (IRT) nodig, welke een aantal kernen passeert. Men zal erop aandringen deze railverbinding ook te gebruiken ten behoeve van deze kernen, zodat deze plaatsen zich nog meer zouden kunnen ontwikkelen. In dit verband is het duidelijk dat de planoloog komt tot de veronderstelling dat *de vestiging van de luchthaven op een (aan te passen) Maasvlakte op haar beurt weer een afgeleide is van de mogelijke lokalisatie tegen de kop van Goeree.*

Bij de Maasvlakte zal het geluidshinderbezwaar niet of in nog mindere mate een rol spelen. Maar de Maasvlakte is gemakkelijker bereikbaar te maken, terwijl de daarvoor benodigde vervoers- en verkeersverbindingen voor de planologisch gewenste ontwikkeling van Voorne-Putten en vooral van Hellevoetsluis geen bijzondere moeilijkheden oproepen. Integendeel, reeds jaren is in

de planologische planning rekening gehouden met een ontwikkeling van Hellevoetsluis tot een aanzienlijke omvang.

e. Is het voor het goederentransport nodig de luchthaven vlak bij de zeehaven te projecteren en tevens voor de afhandeling van goederen in te richten?

Een globale raming van de omvang van het mogelijke vervoer van goederen door de lucht omstreeks 1990 op grond van een door de Provinciale Planologische Dienst in Zuid-Holland uitgevoerde analyse, geeft aanwijzingen dat een goederenomvang van ca. 4 mln. ton per jaar zich zou kunnen verplaatsen van afhandeling in de zeehavens naar afhandeling op de luchthaven. Bij de huidige luchtvaart is voor de afhandeling daarvan overigens al een „tweede Schiphol” nodig. Het is voor ons planologen nog niet duidelijk of er een directe vervoersrelatie tussen lucht- en zeehaven nodig is, maar wel verwachten we dat een luchthaven vlak bij de zeehavens een grote stimulans voor het vervoer van vracht door de lucht inhoudt en daarmee tevens een aanzet betekent voor vestigingen van bedrijven nabij de luchthaven.

De lokalisatie in het ondiepe zeegebied tegen de kop van Goeree bestaat bij het denken over de vestigingsplaatsen van een tweede grote luchthaven in Zuidwest-Nederland dan ook alleen maar even in de verbeelding om van de lokalisatie Dinteloord/Steenbergen naar die op de Maasvlakte te komen.

J. Arink

⁶⁾ Voordracht te Rotterdam van Mr. John R. Wiley van The Port of New York Authority over de La Guardia Airport studies en ervaringen met de DC-10-10, 1971.

⁷⁾ Mevr. M. Meester, *Luchtverontreiniging door vliegtuigverkeer op luchthavens*, een nog niet gepubliceerde studie t.b.v. de Provinciale Planologische Dienst in Zuid-Holland.

ESB Mededelingen

De wereld van Forrester

In het kader van het colloquium Meten en Regelen zal op vrijdag 23 juni a.s., van ca. 10.00-16.00 uur een voorlichtingsdag over het wereldmodel van Forrester worden gehouden op een nog nader vast te stellen plaats.

Spreekers zijn: Ir. J. G. M. Cuypers, A. C. P. de Jongh en Prof. Ir. O. Rademaker.

Met dit colloquium worden de volgende doeleinden nagestreefd:

1. voorlichting over het model dat werd gebruikt t.b.v. het *Rapport van de Club van Rome*;
2. het aan de hand van het model „World 2” van Forrester demonstreren van eenvoudige analysemethoden om inzicht te krijgen in een systeem-als-geheel.

De deelname aan het colloquium is kosteloos, maar schriftelijke aanmelding is beslist noodzakelijk i.v.m. de reservering van zaalruimte en lunches. Aanmeldingen zo spoedig mogelijk, doch in ieder geval vóór 16 juni a.s. richten aan mevrouw J. E. M. van Bergen-Lucasen, HG. 8. 12, Postbus 513, Eindhoven, en specificeren of men wel of niet aan de lunch (kosten ca. f. 6) wil aanzitten. Na aanmelding volgt toezending van toegangsbewijs en programma met nadere gegevens over plaats en aanvang van de lezingen.

De investeringen (ruimtelijk) regelen; maar hoe?

DR. A. C. VAN WICKEREN*

Over de ontwerpwet Selectieve Investeringsregeling is al menige kolom volgeschreven; ook in dit blad werden er al enkele beschouwingen aan gewijd ¹⁾.

Een veel gehoord verwijt ten aanzien van genoemde ontwerpwet, gemaakt in niet zelf altijd door genuanceerdheid uitblinkende betogen, is het gebrek aan genuanceerdheid. Termen als „met de botte bijl” en „averchts” heeft men herhaaldelijk kunnen lezen. Zo vaak zelfs dat de niet geheel geïnformeerde lezer zich moet hebben afgevraagd wat er nu eigenlijk aan de selectieve investeringsregeling selectief is.

Hierop wilde ik echter in deze bijdrage tot de discussie, mogelijkerwijze zelfs leidend tot de intrekking van het ontwerp in zijn huidige vorm, niet ingaan. Daarentegen zou ik duidelijk willen maken waarom de door minister Langman voorgestelde regeling aan selectiviteit tekortschiet en waarom zij niet het bedoelde effect zal sorteren. Daarna worden een aantal principes ontvouwd, die bij inachtneming naar mijn mening tot een beter resultaat zullen leiden, al moet ik hier direct aan toevoegen, dat dit wel wat meer inspanning — waaronder studie — zal vergen dan de voorgestelde regeling, die naar het schijnt voor alles gemakkelijk hanteerbaar dient te zijn. Echter er staan toch niet zulke kleine belangen op het spel, dat de behartiging ervan niet wat inspanning mag kosten. Ik noem er enkele:

- het bestrijden van de werkloosheid in het Noorden en Limburg en terzelfder tijd van het overaanbod van arbeidsplaatsen in het Westen;
- het terugdringen van de milieuvervuiling en de congestie in het Westen;
- het bestrijden van de structurele inflatoire invloed die er van het Westen op de rest van ons land zou uitgaan;
- het reguleren van de groei van de nationale economie op de middellange termijn;
- het op juiste wijze ingrijpen in de conjuncturele situatie.

Wat de bovenstaande opsomming betreft, haast ik mij op te merken, dat een uitvoerige bespreking van alle genoemde punten, zij het slechts in relatie tot de voorgestelde regeling, ver buiten het bestek van dit artikel valt; slechts aan het Westen als inflatiehaard, aan de Rijnmond als herstructureringsgebied en aan de mogelijkheden milieue- en congestiekosten door te berekenen aan de gebruiker, zullen een aantal beschouwingen worden gewijd. Hieruit zullen als vanzelf de grondslagen voor een alternatieve investeringsregeling naar voren komen. Begonnen wordt met het Westen als permanente inflatiehaard.

Het Westen als permanente inflatiehaard

De inflatie, en met name de looninflatie, welke — volgens de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp — mede haar oorzaak zou vinden in de concentratie van economische activiteiten in het Westen, is niet conjunctureel, doch structureel van aard; niet slechts omdat ze mede veroorzaakt wordt door een, ten opzichte van de factor arbeid, onevenwichtige spreiding van arbeidsplaatsen — welke onevenwichtigheid immers een structureel karakter heeft —, maar ook omdat ze inherent is aan de organisatie van de vakbeweging. De vakbeweging immers claimt gelijke beloning voor gelijke prestaties, ongeacht de omstandigheden (mate van milieubelasting, congestie enz.) waaronder deze geleverd worden, ongeacht het feit of de betrokken arbeid schaars of juist overvloedig is in de betreffende regio en ongeacht verschillen in regionale prijspeilen. Kortom, de genoemde organisaties zijn uitsluitend sectoraal gestructureerd in plaats van (ook) regionaal, zoals te overwegen is.

Men kan echter het Westen en a fortiori de Rijnmond niet tegelijkertijd verwijten enerzijds inflatiehaard te zijn en anderzijds het regionale milieu te vervuilen en congestiekosten te veroorzaken. Immers, de erkenning dat de kosten van levensonderhoud (vooral bij volledige doorberekening van de hogere kosten voor de infrastructuur aan de gebruikers, zoals wenselijk ware) in het Westen hoger zijn dan elders en het leefmilieu er bovendien relatief slecht is, schept ruimte voor het toestaan van een permanent loonverschil ten gunste van de werknemer in het Westen. Is men daarentegen de mening toegedaan dat de lonen in het gehele land in dezelfde mate dienen te stijgen, dan ontkent men impliciet de relatief hoge (toeneming van de) kosten van levensonderhoud en het relatief slechte leefmilieu in het Westen.

Kenmerken van het Westen

De regering wil, kort geformuleerd, met behulp van de voorgestelde regeling, komen tot een betere spreiding van de economische activiteiten (en van de bevolking) over het land. Als randvoorwaarden gelden

* Hoofd van het Bureau Economisch Onderzoek van de Gemeente Rotterdam.

¹⁾ Men zie bijv. het uitstekende artikel van Drs. R. F. M. Lubbers, Selectief investeren, *ESB*, 10 mei jl.

hierbij uiteraard een aantal (toekomstige) kenmerken van het Westen en overig Nederland en de (toekomstige) spreidings- en concentratietendenties van de onderscheiden economische activiteiten.

Alvorens de selectieve investeringsregeling op haar doelmatigheid en billijkheid getoetst kan worden, dienen eerst de bedoelde regionale kenmerken alsmede de gereleveerde lokalisatietendenties in het licht te worden gesteld. Overigens zal de weergegeven toetsing kunnen plaats vinden door een confrontatie van een aantal gedachtengangen uit de MvT met de nu eerst te beschrijven inzichten aangaande de regionale kenmerken en lokalisatietendenties.

De MvT beschrijft het Westen (de provincies Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland minus de Kop van Noord-Holland) als een gebied met problemen ten aanzien van de volkshuisvesting en het verkeer, als een gebied schaars aan natuurgebieden en recreatieterreinen, als een gebied met een relatief grote gevoeligheid voor milieuverontreiniging en als een landsdeel met vrijwel permanent grote spanningen op de regionale arbeidsmarkt.

Welhaast niemand zal het oneens zijn met de gegeven algemene karakteristiek, ofschoon ten aanzien van de toekomstige krapte op de regionale arbeidsmarkt een opmerking op haar plaats is. Uit de middellange termijnprognose gepubliceerd in het *Centraal Economisch Plan 1972* valt af te leiden, dat het landelijke werkloosheidspercentage de komende jaren (tot 1975) niet alleen relatief hoog zal blijven (1,7%)²⁾, doch dat het overeenkomstige percentage in het Westen nauwelijks lager zal liggen; dit laatste ondanks een zeer geringe stijging van de bevolking — wat ook in de MvT wordt gereleveerd — en van de beroepsbevolking in het Westen en ondanks een immigratie van tienduizend gastarbeiders, die voor het grootste deel in het Westen zullen worden tewerkgesteld, per jaar. Het laatste „ondanks” wekt wellicht bevreemding. Ik ga er echter vanuit, dat vervanging van buitenlandse door werkloze Nederlandse arbeidskrachten op de korte en middellange termijn een onhaalbare zaak is. Gezien het verschil in scholingsgraad zijn buitenlandse en autochtone arbeidskrachten niet onderling concurrerend, doch daarentegen complementair: het niet kunnen bezetten van de minst gekwalificeerde arbeidsplaatsen met gastarbeiders brengt ook de werkgelegenheid voor Nederlanders in gevaar.

Voorts worden sommige delen van het Westen, met name het Rijnmondgebied, geconfronteerd met een duidelijke herstructureringsproblematiek. Dit kan als volgt worden toegelicht. Voor een aantal laagwaardige industriële activiteiten is het Rijnmondgebied te duur geworden. De afzet van de chemische industrie stagneert, maar los daarvan is de zware (chemische) industrie in het Rijnmondgebied ook minder welkom dan voorheen. Behalve de industrie tendeert ook de dienstensector in zijn geheel naar een afnemende diversificatie(graad) in het Rijnmondgebied. De regio staat thans voor de opgave, voor de (geringe) aanwas van haar beroepsbevolking en voor degenen die vrij zullen komen uit de aanwezige industrie en dienstverlenende bedrijven, vervangende werkgelegenheid te creëren. Hierbij wordt in de eerste plaats gedacht aan hoogwaardige arbeidsplaatsen in de dienstensector, zoals gespecialiseerde kantoorinstellingen (wereldhandelscentrum) en laboratoria.

Omdat het Rijnmondgebied zeker geen uitzonderlijke vestigingsplaatsvoordelen voor de genoemde activiteiten heeft (men vergelijk de Rijnmond voor wat dit betreft met Brussel, Frankfurt, Parijs, maar ook bijv. met Apeldoorn en Arnhem) is een *stimulerend* beleid hier meer op zijn plaats dan een remmend.

In de MvT leest men tenslotte dat de kosten (bijv. aan infrastructuur) per inwoner en zeker per additionele inwoner in het Westen relatief hoog zijn. Geen melding maakt de MvT van het feit dat ook de opbrengst per werkende, de zgn. toegevoegde waarde (minus de kosten voor kapitaalgebruik), in het Westen relatief hoog is.

Wetmatigheden ten aanzien van de spreiding en de voorgestelde investeringsregeling

Naar mijn mening is de spreiding van economische activiteiten over ons land verre van willekeurig; integendeel, deze is zeer goed verklaarbaar en is door regionale economen ook metterdaad verklaard. Zo is de activiteit in 1960 per bedrijfstak op provinciaal niveau verklaard uit de aan aankoop- en afzetrelaties inherente (communicatie)kosten³⁾.

Inmiddels zijn er meer dan tien jaren verstreken en het Westen heeft veel van zijn relatieve attractiviteit verloren. Dit is minder een kwestie van inboeten van de aantrekkingskracht van het nog steeds rijk geschaakte westelijke bedrijfsleven op additionele activiteiten, dan van het juist in het Westen tot ontwikkeling komen van een aantal uit- en afstotingsfactoren. De MvT noemt ze reeds: hoge prijzen voor grond en infrastructuur, een krappe arbeidsmarkt, een belast milieu, een krappe woningmarkt en weinig recreatieve voorzieningen, om slechts de belangrijkste factoren te noemen. Daarnaast werden de verbanden tussen enerzijds het Westen en anderzijds het Midden en Zuidwesten van ons land voortdurend verbeterd als gevolg waarvan de communicatie tussen de Randstad en de genoemde landsdelen vergemakkelijkt en goedkoper werd. Het gevolg van een en ander is dan ook dat steden als Alkmaar, Apeldoorn, Arnhem, Breda en sinds kort ook de Zeeuwse agglomeraties een zeer snelle ontwikkeling doormaken, terwijl de Randstad qua bevolking, maar meer nog qua arbeidsplaatsen, stagneert.

Terloops zij opgemerkt, dat het versterken van de gereleveerde spreidingstendencie niet alleen zou bijdragen tot een evenwichtiger spreiding van economische activiteiten en mensen over ons land en derhalve tot een betere ruimtelijke ordening, maar ook dat inspanningen in deze richting effectief en efficiënt zouden zijn, omdat zij immers zouden aanknopen bij de „natuurlijke” tendenties.

Als nu vervolgens de voorgestelde investeringsrege-

²⁾ Dit cijfer is overgenomen uit het NEI-rapport: *Basisgegevens betreffende een selectief investeringsbeleid*, april 1972.

³⁾ Zie Dr. A. C. van Wickeren, *Interindustry relations; some attraction models*, v/h Fa. M. J. van der Loeff, Enschede, 1971.

1. Het rentabiliteitscriterium

De prijsconcurrentie dient tot een „normaal” niveau te zijn teruggebracht. Als „normaal” beschouwen wij een situatie waarin 60 à 70% van de productie wordt gemaakt door ondernemingen die een rentabiliteit van 8% of meer over het eigen vermogen ¹⁾ — na betaling van vennootschapsbelasting — behalen.

2. Het efficiencycriterium (of „structuurcriterium”)

De bedrijfstaksector dient tegelijkertijd voor 60 à 70% uit redelijk efficiënt werkende ondernemingen te bestaan. Hierbij denken wij niet alleen aan efficiency in engere zin, maar ook aan aspecten als omvang, mate van versnippering van het produktenpakket, distributie-apparaat, marktwerking, machinepark en dergelijke.

De twee genoemde criteria behoeven elkaar in het geheel niet te dekken. Men kan zich best een bedrijfstak voorstellen die uit verouderde, veel te kleine bedrijven bestaat met versnipperde produktpakketten, doch die de wind zo mee heeft — door een sterke groei van de afzet bijvoorbeeld — dat 60 à 70% van de bedrijven toch een redelijke rentabiliteit behaalt. Omgekeerd zijn er onder de minder florerende branches sectoren te vinden die grotendeels uit efficiënte ondernemingen bestaan, doch waar de resultaten in doorsnede uitgesproken slecht zijn omdat het getij in een minder florerende branche nu eenmaal tegenzit. Wij zullen op elk van de criteria nader ingaan.

Het rentabiliteitscriterium

Elders ²⁾ is dieper op het verschijnsel van de minder florerende sectoren ingegaan. In het kort komt het erop neer dat in deze bedrijfstakken structurele overcapaciteit ontstaat, die een te felle prijsconcurrentie veroorzaakt. Hooguit 20% van de bedrijven in zo'n sector lukt het een redelijke rentabiliteit te bereiken, en wel omdat zij het belangrijk beter doen dan de anderen. Als een andere onderneming erin slaagt door te dringen in de groep van deze koplopers, zal dit veelal ten koste gaan van een vroegere koploper, die nu terugvalt.

Het verschijnsel van structurele overcapaciteit is sterk verbonden aan de jaarlijkse groei van de afzet van een branche. Ligt deze groei qua volume lager dan circa 4% per jaar, dan ontstaat min of meer automatisch overcapaciteit. Om op dit gebied voor een gehele branche verbetering te bereiken, zal men allereerst moeten denken aan:

- a. Vergroting van de groei van de afzet van de sector als totaliteit. Voor een Nederlandse industriesector kan dit een herstructurering in de zin van het tweede criterium betekenen, zodat hierdoor de relatieve concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland verbetert.
- b. Een terugbrengen van de groei van de capaciteit. Hiervoor zullen ondernemersafspraken nodig zijn. In een volgend artikel zullen wij hier nader op ingaan. Het woord „ondernemersafspraken” roept ook een associatie met prijsafspraken op. Dit bedoelen wij hier niet; het maken van afspraken omtrent prijzen in een minder florerende branche kan zijn nut hebben, maar het is gericht op een symptoom en niet

op de dieper liggende oorzaak, namelijk het bestaan van structurele overcapaciteit.

Het efficiencycriterium

Wij kunnen dit ook het *structuurcriterium* noemen. Bij het woord „herstructurering” wordt meestal hieraan gedacht, doch in veel gevallen is het niet mogelijk een minder florerende branche gezond te maken door verbetering van aspecten als ondernemingsomvang, efficiëncy-niveau, machinepark, produktenpakket enz. Soms zal dit echter wel mogelijk zijn, zoals hierboven onder a aangeduid. Als namelijk de efficiency in ruime zin, dus de structuur van een branche, veel ruimte tot verbetering toelaat, dan kan dit een relatieve positieverbetering ten opzichte van het buitenland betekenen.

Dit hoeft echter lang niet altijd het geval te zijn; als bijv. in de hele EG de branche minder florerend is en als ook in de andere EG-landen structuurverbetering plaatsvindt, dan verandert de relatieve concurrentiepositie niet. De rentabiliteit blijft dan slecht.

Niettemin, soms zal het mogelijk zijn een relatieve achterstand in te halen of een relatieve voorsprong te bereiken. Bij het streven naar zo'n voorsprong speelt overigens de vraag een rol hoe permanent zo'n voorsprong zal zijn.

Hoe kan men verbetering van de efficiency in ruime zin, dus verbetering van de branchestructuur, bereiken? Als het voordelen biedt om een grotere omvang te hebben, een meer gespecialiseerd produktenpakket te bieden of met een moderner machinepark te werken, waarom gebeurt dit dan niet nu al reeds? Oorzaken kunnen zijn:

- het perspectief van de branche is slecht en men is daarom terecht voorzichtig met investeren;
- er is overcapaciteit en men kan zich dus niet veroorloven delen van het produktenpakket af te stoten, daar men de hierdoor vrijkomende capaciteit niet op andere wijze kan vullen;
- in een minder florerende sector probeert men veelal wel door het nastreven van groei een grotere omvang te bereiken. Dit is juist één van de oorzaken van de overcapaciteit. De grotere omvang is echter door de overcapaciteit en door de te felle prijsconcurrentie moeilijk te bereiken; bovendien wordt de groei vaak geforceerd nagestreefd door prijsconcurrentie, zodat de rentabiliteit er niet door verbetert;
- het bereiken van een grotere omvang door fusie of overname ziet men wel gebeuren, doch is in een minder florerende sector lang niet altijd succesvol. Het is overigens weinig aantrekkelijk een ander bedrijf uit een minder florerende sector te kopen. Fusie wordt eveneens vaak als een weinig aantrekkelijke oplossing gezien in verband met het verlies van zelfstandigheid, de machtsverdeling in de top, het gevaar dat het eigen bedrijf gesloten moet worden

¹⁾ Wij menen overigens dat in de meeste bedrijfstakken ondernemingen dienen te streven naar een rentabiliteit van ten minste 10% van het eigen vermogen. Deze streefrentabiliteit willen wij echter niet gebruiken voor de beschrijving van een „normale” situatie.

²⁾ Zie mijn artikel in *ESB* van 25 november 1970 onder de titel „Minder florerende bedrijfstakken”.

Financieel toezicht op universitaire uitgaven

DRS. F. H. GOUDSWAARD*

Uitgavenstijging

De uitgaven voor wetenschappelijk onderwijs en onderzoek zijn de laatste tien jaar opvallend sterk gestegen. Bedroegen deze uitgaven in 1961 nog f. 346 mln., in 1971 bedroegen ze f. 1.887 mln. Een stijging met maar liefst 440%. Uitgedrukt in procenten van het nationale inkomen resp. van de totale rijksuitgaven zijn genoemde uitgaven in 1961 en 1971 0,84 en 1,63 resp. 3,1 en 5,77. Een matiging van deze trend wordt kennelijk niet verwacht, gezien het geschatte bedrag van f. 3.492 mln. voor het jaar 1980 in de nota inzake de ontwikkelingsplannen van universiteiten en hogescholen¹⁾. Bekende, in de literatuur genoemde, oorzaken zijn het grotere aantal studenten, de verschuiving van particuliere naar overheidsfinanciering en de kwaliteitsverbetering (resp. hogere kwaliteitseisen) bij het wetenschappelijke onderwijs²⁾.

Meer indirect dan deze laatst genoemde oorzaken, werken de afwijzende houding van het parlement ten opzichte van uitgavenbeperkingen voor deze uitgaven-categorie (hoewel hier sinds kort van een kentering sprake is) en het optreden van de universiteit als pressiegroep. Het parlement heeft de universiteit sedert jaren als een zeer heilig huisje gezien, hetgeen zich uitte in een geringe belangstelling voor uitgavenverlagingen

en een afkeer van inkomstenverhogingen (bijv. collegegeldverhogingen), terwijl pleidooien voor uitgavenverhogingen een warmer onthaal vonden³⁾.

Wat betreft het optreden van de universiteit als pressiegroep dient te worden opgemerkt, dat de instel-

---

* Bij het schrijven van dit artikel was nog geen kennis genomen van *Ramingen van rijksuitgaven en niet-belastingontvangsten voor 1973, 1974 en 1975 op basis van extrapolatie begroting 1972* en van het verslag van de Algemene Rekenkamer over 1971.

¹⁾ Nota naar aanleiding van de ontwikkelingsplannen van de universiteiten en hogescholen voor het tijdvak 1969-1972, Tweede Kamer, zitting 1970-1971, stuk 11 058.

²⁾ Zie bijv. O. F. Staleman, *De economie van het onderwijs*, preadvies van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, 1968.

³⁾ Denk bijv. aan de deining rondom het voorstel tot verhoging van de collegegelden van het kabinet Marijnen (minister Bot), gedaan in de *Miljoenennota 1965* (blz. 34 en 70) en in de Memorie van Toelichting van hoofdstuk VIII der Rijksbegroting 1965, blz. 11, stuk no. 7800, nr. 2. Het daartoe strekkende wetsontwerp werd na veel kritiek, ook in de Vaste Kamercommissie voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, niet eens ingediend.

Voor algemene beschouwingen over de houding van het parlement t.a.v. rijksuitgaven zie bijv. W. Drees Jr. en F. Th. Gubbi, *Overheidsuitgaven in theorie en praktijk*, 1968, en L. Koopmans, *De beslissingen over de rijksbegroting*, 1968, hoofdstuk VII.

---

om de fusievoordelen te realiseren enz.;

- de financiële reserves zijn vaak gering of geheel uitgeput.

Uit het vorenstaande blijkt dat de slechte rentabiliteit van ondernemingen in een minder florerende branche veelal een hinderpaal is om te komen tot structuurverbetering. Er is hier *soms* sprake van een vicieuze cirkel: de slechte rentabiliteit remt de structuurverbetering af, de structuurverbetering zou juist nodig zijn om de rentabiliteit te verbeteren. Veelal zal echter de structuurverbetering — zoals eerder in dit artikel gezegd — op zichzelf niet tot een betere rentabiliteit leiden.

Vrijwel altijd zal bestrijding van de overcapaciteit essentieel zijn om tot een redelijk florerende én redelijk gestructureerde branche te komen.

Nu is dit gemakkelijker gezegd dan gerealiseerd. In een aantal gevallen is in het verleden bijv. *verschrotting* als middel gehanteerd, meestal zonder veel succes. Een

voorbeeld dat wel succesvol is geweest, althans gedurende een zekere tijd, heeft de baksteenindustrie enkele jaren geleden geleverd. Er werden toen voor gezamenlijke rekening bedrijven opgekocht en stilgelegd.

Soms worden afspraken gemaakt tot *aanmelding* van voorgenomen capaciteitsuitbreidingen op een centraal punt. Bij een minder florerende branche geschiedt echter de capaciteitsuitbreiding veelal meer door opvoering van machinerendementen en door vervangingen dan door uitbreidingsinvesteringen. De genoemde aanmeldingsafspraken zijn echter niet zo geschikt om capaciteitsuitbreidingen van een paar procent per jaar te registreren; toch ligt hierin veelal de oorzaak van de *structurele* overcapaciteit.

Een ander middel dat in het verleden wel gebruikt is, is de *quotaregeling*. Mits een dergelijke regeling flexibel is, kan deze in een aantal situaties effectief zijn. In een volgend artikel zullen wij hier nader op ingaan.

W. J. R. Rozenbroek

ling voor wetenschappelijk onderwijs als zodanig, gezien de sociale samenstelling van haar bestuur, wetenschappelijke staf en studenten, als een zeer belangrijke pressiegroep kan worden aangemerkt⁴⁾. Indien een dergelijke pressiegroep sterker is of effectiever werkt dan andere, kan dit tot gevolg hebben dat een onevenredig groot deel van de belastinggelden in de door haar gewenste richting wordt aangewend.

Een oorzaak van geheel andere aard is gelegen in de financieringsstructuur van het universitaire onderwijs, met andere woorden de financiële verhouding rijk-universiteit. In de literatuur zijn weinig beschouwingen over de effectiviteit van de financieringswijze te vinden. Kennelijk wordt aangenomen dat het *systeem* van subsidiëring neutraal zal zijn. Een juridische financieringsstructuur met (mogelijk te)veel en eventueel onjuiste normeringen voor bepaalde rijksuitgaven gaat echter een eigen leven leiden, waarbij de aanpassingsmogelijkheden naar boven of naar beneden (flexibiliteit) sterk verminderen. Een verkeerde financieringsstructuur kan zodoende sterk uitgavenverhogend werken.

Een vermoedelijke oorzaak van de geringe belangstelling hiervoor is de ingewikkeldheid van deze materie. Een rapport bijvoorbeeld als dat van de Commissie-Overbeek over de personeelsplaatsen en de ontwikkeling van zgn. personeelsleutels laat zich niet gemakkelijk beoordelen^{4a)}. De ontoegankelijkheid van de materie vormt een struikelblok voor hen die over deze uitgaven een oordeel willen of moeten vormen. Dit was ook de ervaring van de Vaste Commissie voor de Rijksuitgaven, die in het rapport over het begrotingstekort 1971 (naar aanleiding van het zgn. „gat” van Witteveen) ronduit toegeeft dat de „commissie er niet in geslaagd is deze materie voor haar doorzichtiger te maken” en zich daarom voorstelt „later terug te komen op de problematiek rond de raming van uitgaven voor het wetenschappelijk onderwijs”⁵⁾.

Ik ben niet voornemens, waar een commissie van deskundigen geen greep op de materie krijgt, een poging te wagen in kort bestek een oordeel te vormen. De bedoeling van het hiernavolgende is slechts, ten dele uit eigen ervaring, enkele kritische opmerkingen te maken over een enkel onderdeel van de gehele financieringsstructuur, namelijk dat van de regeling van het financiële toezicht.

Financieringsstructuur

De zogeheten bekostiging van de instellingen voor wetenschappelijk onderwijs is in de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs 1960 (en latere wijzigingen daarop, zie hierna) geregeld. Van belang is in deze procedure een voorbereidende fase te onderscheiden, namelijk die der *ontwikkelingsplannen*. Hierin dienen de universiteiten en hogescholen éénmaal in de vier jaar de ontwikkeling van het onderwijs en de wetenschapsbeoefening voor de naaste en voor zover mogelijk voor de verdere toekomst uiteen te zetten en tevens de financiële gevolgen hiervan te ramen.

Aan de hand van de ontwikkelingsplannen en van het oordeel hierover van de Academische Raad kan de minister van Onderwijs en Wetenschappen (samen met zijn ambtgenoot van Landbouw en Visserij) een nota inzake de ontwikkelingsplannen opstellen, ten einde na aanbidding van deze nota aan de Staten-

Generaal een parlementaire discussie uit te lokken⁶⁾. De eerste fase van de eigenlijke wettelijke bekostiging wordt gevormd door de *financiële schema's*, welke een tijdsbestek van vier jaar omvatten en jaarlijks ingediend worden door de instellingen voor wetenschappelijk onderwijs. Het financiële schema vormt materieel gezien een „vertaling” in financiële termen van het ontwikkelingsplan. Een juridische binding tussen het ontwikkelingsplan van de instelling en haar financiële schema bestaat echter niet.

Ten einde een overzicht te krijgen van de totale uitgaven voor universitair onderwijs in de komende vier jaren stellen de ministers samen met de minister van Financiën jaarlijks een Algemeen Financieel Schema (AFS) op, dat aan de Staten-Generaal en aan iedere universiteit wordt toegezonden. De opstelling van het AFS geschiedt met inachtneming van gelijkwaardige ontwikkelingskansen voor het openbare en bijzondere universitaire onderwijs.

Hoewel in deze gang van zaken een zekere waarborg voor de rechtszekerheid is gelegen, heeft het AFS als zodanig geen rechtsgevolgen — er bestaat geen juridisch recht op de bedragen — en moet men dit schema zien als een prognose. Desalniettemin blijkt in de praktijk dat de vaststelling van het AFS een zekere prejudicerende werking heeft ten opzichte van het ontwerpen van de *universitaire begroting* voor het desbetreffende jaar. Het AFS vormt echter geen normatief kader voor laatstgenoemde begroting. In de praktijk heeft de begroting van de universiteit slechts een zekere band met het AFS, in die zin dat de cijfers in de voorgaande fase veelal als minimumcijfers worden beschouwd.

Aan de hand van de universitaire begroting bepaalt de minister tenslotte de *rijksbijdragen*, welke in een of meer posten (exploitatie- en investeringsuitgaven) in de rijksbegroting verschijnen. Zodra het parlement dit hoofdstuk van de rijksbegroting heeft aanvaard, wordt de rijksbijdrage geacht te zijn vastgesteld.

Het belangrijkste element in deze procedure vormt in feite het AFS. Dit functioneert namelijk als meerjarenplan op grond waarvan (en na toestemming van de minister) meerjarige bouwprogramma's in gang worden gezet en op grond waarvan vaak contractuele verplichtingen worden aangegaan. Op korte termijn beperkt dit de flexibiliteit. Stopzetten of temporisering stuit op verzet en is financieel gezien dikwijls zeer

⁴⁾ Als pressiegroep uit de universiteit zich op vele wijzen. Studenten hebben bijvoorbeeld (in tegenstelling tot vergelijkbare groeperingen van leeftijdgenoten) zitting in diverse staatscommissies en onderhandelen rechtstreeks met het ministerie over studentenvoorzieningen (studentenflats en sportaccommodaties bijv.). Wetenschappelijke staven en colleges van bestuur hebben rechtstreeks contact met de ambtelijke top van Onderwijs en Wetenschappen en hebben veelal ook hun „voorposten” in het parlement. Daarnaast bestaat een onoverzienbaar aantal commissies en adviesorganen waarin vrijwel uitsluitend „belanghebbenden” zitting hebben, welke via rapporten en adviezen hun belangen bepleiten.

^{4a)} Academische Raad, Rapport van de Commissie Onderzoek Methode Bepaling Personeelsbehoefte.

⁵⁾ Eerste verslag van de vaste commissie voor de rijksuitgaven, Begrotingstekort over 1971, Tweede Kamer 1971-1972, stuk 11516-2.

⁶⁾ Tot dusver zijn twee nota's verschenen, nl. de eerste voor de periode 1963-1966, Tweede Kamer 1964-1965, stuk 8131 en de tweede nota, zie noot 1.

schadelijk. Vandaar de vele protesten tegen beperkende maatregelen op dit terrein van het huidige kabinet ⁷⁾.

Begrotingstoezicht

Voor het beheer van de rijks gelden geldt de Comptabiliteitswet, waarbij bepaald is dat geen uitgave ten laste van het rijk kan worden gedaan dan op grond van een desbetreffende post op de begroting van uitgaven. Bij de opstelling van de rijksbegroting dient men bepaalde beginselen te hanteren. Deze zijn het universaliteitsbeginsel ofwel het beginsel der volledigheid, volgens hetwelk alle uitgaven onverkort in de begroting moeten zijn opgenomen, het specialiteitsbeginsel, dat met betrekking tot de begroting inhoudt, dat iedere afzonderlijke categorie van uitgaven per organisatorische eenheid onder een afzonderlijk artikel moet worden opgenomen en het beginsel van eenheid en overzichtelijkheid, dat voor zich spreekt ⁸⁾.

De verantwoordingswijze van de uitgaven aan universiteiten en hogescholen is echter niet conform deze beginselen wegens de juridische zelfstandigheid van de instellingen. Deze zelfstandigheid, die na jarenlange discussie werd gerealiseerd en gewenst werd geacht wegens het zogenaamde „keurslijf” van de staatsbemoeiing en rijksregels ⁹⁾, blijkt uit de financiering door middel van *netto*-rijksbijdragen per instelling, die in een of enkele posten op de rijksbegroting voorkomen.

Deze wijze van verantwoorden op de rijksbegroting, namelijk slechts door middel van de zogenaamde „navelstreng” (de rijksbijdrage, zonder verdere specificatie), heeft aperte nadelen. Uitgaande van genoemde beginselen mag geen enkele overheidsactiviteit zich aan de parlementaire controle onttrekken. Een „netto”-begroting ontnemt het inzicht in het totaal van de uitgaven en middelen. (Zo zal men bijvoorbeeld de bekende collegelasten vergeefs zoeken op de rijksbegroting; deze komen uitsluitend in de universitaire begroting voor).

Een en ander maakt de taak van het beleidsadviserende en tegendruk gevende orgaan van de minister van Financiën, de Inspectie der Rijksfinanciën, op dit terrein aanzienlijk gecompliceerder ¹⁰⁾. Te meer, daar de Comptabiliteitswet, op grond waarvan de Inspecteur van Financiën bevoegdheden ten aanzien van controle en toezicht heeft, niet van toepassing is. De toegekende rijksbijdrage wordt namelijk uitsluitend beheerd door de universiteit. Eventuele beperkingen aan de beheersbevoegdheid vloeien niet voort uit de Comptabiliteitswet, maar uit bepalingen van de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs. De toegekende rijksbijdragen vormen geen rijksgeld meer ¹¹⁾.

Een bevestiging van de terzijdestelling van de Comptabiliteitswet is te vinden in de Memorie van Antwoord inzake het wetsontwerp van de nieuwe comptabiliteitswet, waarin wordt gesteld dat deze wet betrekking heeft op de ontvangsten en uitgaven van het rijk en derhalve niet zonder meer van toepassing is op andere instellingen. Met name worden hierbij de universiteiten en hogescholen genoemd ¹²⁾.

Het toezicht vanwege de minister van Financiën is niet in de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs geregeld. De Inspecteur van Financiën heeft geen rechten bij de universiteit; hij kan daar bijvoorbeeld zelfs de toegang worden geweigerd. De centrale accountantsdienst heeft hier evenmin entree. Uitsluitend de door

de minister van Onderwijs en Wetenschappen aangevoerde accountant oefent ter plaatse toezicht uit, terwijl de Algemene Rekenkamer slechts repressief toezicht is toebedeeld. Alleen de aanbieding aan de Tweede Kamer van het Algemeen Financieel Schema geschiedt mede door de minister van Financiën. Door dit laatste krijgt men de indruk dat het toekennen van deze kleine rol aan de financiële bewindsman meer de bedoeling heeft hem medeplichtig te maken dan hem een greep op de uitgaven te geven. De vraag komt hierdoor op of het evenwicht tussen de financiële verantwoordelijkheid van de minister van Financiën en de beleidsverantwoordelijkheid van de minister van Onderwijs en Wetenschappen niet verstoord is.

Begrotingsprocedure en bezuinigingen

Het jaarlijkse begrotingsoverleg tussen de minister van Onderwijs en Wetenschappen en de diverse instellingen voor wetenschappelijk onderwijs vindt plaats zonder vertegenwoordiging vanwege de minister van Financiën. De Inspecteur van Financiën heeft derhalve uitsluitend te maken met de „voorlopige” cijfers, waarin de resultaten van eerstgenoemd overleg zijn verwerkt. Deze voorlopige cijfers zullen worden getoetst aan het Algemeen Financieel Schema, dat als een meerjarenafpraak te boek staat.

De inspecteur zal zonder tussentijdse beleidsombuigingen nooit lagere cijfers voorstellen dan in de „afsprake” voorkomen. Het gevolg is dat de bedragen in laatstgenoemd schema meestal, ook bij incidentele bezuinigingsronden, buiten het werkelijke begrotingsoverleg blijven. In de praktijk blijkt hier de minister van Financiën reeds in een vroeg stadium van onderhandeling een flink brok rijksuitgaven ongemoeid te laten, omdat door de meerjarenafspraken de cijfers slechts gefixeerd zijn met een benedengrens en niet met een

---

⁷⁾ Zie de universitaire protesten in de landelijke pers, zoals bijv. die van de Rijksuniversiteit te Leiden („stopzetten van de bouwprojecten zal een schadepost van f. 10,5 mln. opleveren” in *De Volkskrant* van 11 september 1971), te Utrecht en Groningen.

⁸⁾ C. Goedhart, *Hooftlijnen van de leer van de openbare financiën*, 1967, blz. 295 e.v.

⁹⁾ Zie het rapport van de commissie-Reinink, Rapport van de staatscommissie tot reorganisatie van het Hoger Onderwijs, uitgebracht in 1949.

¹⁰⁾ Formeel vormt de Inspectie der Rijksfinanciën te zamen met de overige afdelingen van het Directoraat-Generaal voor de Rijksbegroting het apparaat, dat de minister van Financiën ten dienste staat in verband met diens verantwoordelijkheid voor het algemene budgettaire beleid. Zie overigens over de taak van IRF en voor een beschrijving van de begrotingscyclus (ook het begrip „voorlopige cijfers”) bijv.: D. A. P. W. v. d. Ende, *De Nederlandse inspectie der rijksfinanciën, Bestuurswetenschappen*, januari 1965, alsmede het boek van Koopmans, genoemd in noot 3.

¹¹⁾ Er is hier een zekere parallel te trekken met de toekenning van subsidies aan instellingen, verenigingen enz. De vraag of de als subsidies beschikbaar gestelde bedragen rijksgeld blijven, is bij de behandeling van de Comptabiliteitswet 1927 ontkennend beantwoord. Zie de toelichting op art. 23, 7e zinsnede, editie Schuurman en Jordens, no. 20.

¹²⁾ Nieuw ontwerp Comptabiliteitswet, Memorie van Toelichting, blz. 48 juncto Memorie van Antwoord, blz. 21, onder art. 81, stuk 7760, Tweede Kamer, zitting 1968-1969.

bovengrens. Slechts over de overschijdingen wordt onderhandeld.

Het huidige kabinet tracht nu echter ook hier bezuinigingen aan te brengen, bijv. verlaging van het investeringsplafond, beperkingen in de personeelssector enz. De vraag is wat het effect uiteindelijk zal zijn. Dergelijke maatregelen zijn eerst reëel als de instellingen ertoe gebracht kunnen worden de bestaande plannen, te weten uitbreidings- en bouwplannen, en begrotingen geheel te herzien. Weinig zinvol zijn als „tijdelijk” aangevoelde beperkingen, waarbij men slechts even de adem inhoudt om na verloop van tijd een aanzienlijke inhaalvraag uit te oefenen.

Zoals reeds is gesteld, belemmert de wijze van financieren de flexibiliteit. Om effectieve maatregelen te kunnen treffen, zal vermoedelijk herziening van de financiële structuur nodig zijn, waarbij geleidelijk de banden strakker worden aangehaald. Voor bouwplannen betekent dat bijvoorbeeld een kritischer opstelling ten opzichte van de programma's van eisen voor bouwwerken, scherpere bouwnormen, strakkere begeleiding van de bouw met de compensatie-eis voor overschijdingen en beslist nooit werken met een zogenaamde „open” begroting.

Toezicht en praktijk

Buiten de behandeling van de begroting en de meerjarenplannen ontplooit de Inspecteur van Financiën nog activiteiten als vertegenwoordiger van de minister van Financiën in commissies, werkgroepen, overlegorganen enz. Dit „praktische” inspectiewerk, dat naast het „zittende” inspectiewerk (zoals beoordelen van suppletioire begrotingen, incidentele maatregelen met financiële gevolgen, aanpak van nieuwe of uitbreiding van bestaande taken, die hier verder niet aan de orde komen), een belangrijk deel van het werk omvat, bestaat uit toezicht in de vorm van lijfelijke aanwezigheid bij genoemde commissies enz.

Het is dit laatste wat bij het wetenschappelijke onderwijs, en overigens ook bij andere meer „technische” departementen, bijzonderlijk moeilijk is. In het algemeen komt dit erop neer, dat de inspecteur zich steeds als niet-deskundige (op medisch, chemisch, biologisch of ander terrein) geconfronteerd ziet met problemen, waar hij geen verstand van heeft. De niet-specialist kan weinig tegenspel bieden in discussies. De in de literatuur genoemde oplossing, het zgn. „Fingerspitzengefühl” van de financieel-deskundige, is slechts een loze kreet om dit gebrek te verbloemen. Het gebrek aan deskundigheid klemt des te meer als diverse bouwmethoden, materialen of verschillende inrichtingsmogelijkheden voor zeer specifieke objecten met uiteenlopende financiële consequenties aan de orde komen. Goedkoop kan duurkoop betekenen, maar duurkoop ook soms verspilling.

De indruk bestaat, dat de andere partij zeer goed weet dat de overheidsvertegenwoordiger, en daarmee de overheid, als niet deskundig op zijn terrein, zwak staat en hierdoor claims op tafel legt en gehonoreerd weet te krijgen, die boven een „redelijk voorzieningenniveau” uitgaan. Er bestaat dringend behoefte aan tegenspel door deskundigen, die de minister van Financiën kunnen adviseren. Betrouwbare adviseurs voor diverse specialistische gebieden zijn echter onvoldoende beschikbaar.

Hierdoor en tevens door de beruchte factor „tijd” (spoed!) is de financiële begeleiding van grote projecten vaak slordig. In het overleg van bijvoorbeeld bouwcommissies met vertegenwoordigers van de ministers van Onderwijs en Wetenschappen en Financiën wordt blijkbaar door de vertegenwoordigers op grond van politieke druk of wegens de tijdsfactor toestemming gegeven voor voortzetting van de werkzaamheden, terwijl de financiële consequenties niet te overzien zijn. Uit het verslag van de Algemene Rekenkamer over 1969 blijkt namelijk, dat de bouwplannen van de Medische Faculteit te Rotterdam reeds in vergevorderde staat verkeerden, terwijl geen totaalbeeld bestond. Een masterplan ontbrak nog toen de eerste grote bouwwerken reeds gereed waren. Niettemin kregen curatoren de volmacht tot verder bouwen. Toen uiteindelijk de totale raming op tafel kwam (f. 670 mln.) overtrof die kennelijk ieders verwachting.

De Algemene Rekenkamer besteedde in haar verslag veel aandacht aan deze overschijdingen, die vermoedelijk niet nodig waren geweest, indien de politieke beslissing, om in september 1966 de medische studie te Rotterdam te laten starten, niet was genomen. Bij deze politieke beslissing waren echter „de bewakers” van 's Rijks schatkist in slaap gesust met de bewering, dat het allemaal niet zoveel zou moeten kosten. Rotterdam had immers nog een Ahoy-hal staan en voorts nog de stenen restanten van de tentoonstelling E-55. Daar zou een belangrijk deel van het medische onderwijs in ondergebracht kunnen worden¹³⁾.

De geschiedenis dreigt zich te herhalen. De achtste medische faculteit kan volgens de Commissie Voorbereiding Medische Faculteit Maastricht op zijn vroegst 1 september 1974 starten. Als deze datum om wat voor reden ook zal worden gehandhaafd, dan is te zijner tijd een verslag van de Rekenkamer à la Rotterdam mogelijk. Noch in het Algemeen Financieel Schema, noch in de nota inzake de ontwikkelingsplannen is in de ramingen rekening gehouden met deze nieuwe faculteit.

Een andere illustratie van de moeizame uitgavenbeheersing op dit terrein is de voorgenomen bouw van de drie nieuwe academische ziekenhuizen. De raming in het Algemeen Financieel Schema bedraagt in totaal f. 750 mln., terwijl de bouw nu in totaal f. 1.684 mln. zou vergen¹⁴⁾.

Uit het bovenstaande — waarvan nog wel meer voorbeelden zijn te geven — blijkt dat de beteugeling van de investeringen bij de universiteiten en hogescholen zeer moeilijk is. De oorzaken hiervan lijken te liggen in onvoldoende voorbereiding (tijdsfactor) en in gebrekkige beoordeling van de juistheid van de ramingen.

Effectiever financieel toezicht

In het voorgaande komt ten aanzien van de mogelijkheden van beheersing van de universitaire uitgaven als geheel geen optimistisch beeld naar voren. De oorzaken zijn de gebrekkige regeling van het financiële toezicht in de financieringsstructuur en de onmogelijkheid van

¹³⁾ Aldus het *Brabantsch Dagblad* van 10 september 1969.

¹⁴⁾ *NRC-Handelsblad* van 16 juli 1971.

goed deskundig tegenspel, voor zover er wel van toezicht sprake is.

Bij het zoeken naar mogelijke verbeteringen stuit men vrij snel op de tegenwerkende invloed van de zelfstandigheid van de universiteit. Zou men theoretisch volledige beheersing en controle van uitgaven wensen dan is er slechts één afdoend middel, namelijk de volledige inpassing van de begrotingen van de universiteiten en hogescholen in de rijksbegroting. Dit gaat velen echter te ver. Niettemin is de autonomie vanuit financieel gezichtspunt vaak onbevredigend; zij is namelijk asymmetrisch: de instelling beslist wel jaarlijks in beginsel zelf over de uitgaven, maar wil geen zelfstandigheid aanvaarden ten aanzien van de verstreking van de gelden. Het probleem blijft dus: het vinden van het evenwicht tussen de financiële verantwoordelijkheid van de betreffende minister en de opvattingen inzake het begrip „zelfstandigheid”.

Naast radicale beperking van de financiële autonomie bestaan echter binnen de huidige financiële structuur zeker nog mogelijkheden. Bijvoorbeeld kan worden gedacht aan opname van vertegenwoordigers van de minister van Financiën in het begrotingsoverleg tussen de vakminister en de universiteit en tevens aan inschakeling van specialisten voor de diverse vakgebieden in dit vroege stadium van de begrotingsprocedure. Dit laatste eveneens om als volwaardige partners in de overlegorganen voor bouwzaken, inrichtingen en outillages van specifieke objecten te kunnen opereren.

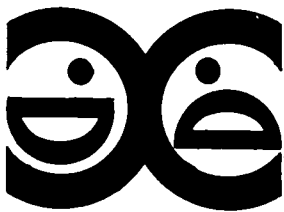
Een andere mogelijkheid vormt de opname van geringscommissarissen in de colleges van bestuur (niet te verwarren met de huidige Kroonleden), die het recht van veto bezitten, waarop uiteraard beroep mogelijk moet zijn. Vroeger is hiervan overigens ook sprake geweest, maar om vrij onduidelijke redenen is een dergelijk figuur niet geïntroduceerd ¹⁵⁾.

Tenslotte zal het financiële toezicht een betere institutionele grondslag moeten krijgen bij de primair verantwoordelijke minister zelf. Een goede kans hiervoor ligt bij de recente feitelijke splitsing van het oude ministerie in aparte ministeries voor wetenschappelijk onderwijs en wetenschapsbeleid en overig onderwijs. Hoewel formeel nog van geen splitsing sprake is (slechts een minister zonder portefeuille voor het wetenschappelijke deel van dit ministerie), ligt in het verlengde van de taakverdeling de vorming van een aparte afdeling Comptabiliteit voor deze financieel sterk van het overige onderwijs afwijkende problematiek. Tot de taak van deze afdeling zou o.a. behoren de berekening van taakstellende kostprijzen ter vervanging van op historische uitgaven gebaseerde normen, toepassing van moderne begrotingstechnieken en wetenschappelijke analyse van de gehele financiële structuur.

Een dergelijke afdeling Comptabiliteit is wellicht in staat (en zal dit ook moeten nastreven) de rol te spelen, die deze afdeling organisatorisch moet spelen in de gehele procedure inzake de beslissingen rondom de rijksbegroting. Deze afdeling behoort immers coördinerend op te treden bij de financiële eisen van de diverse beleidsafdelingen (en universiteiten) en zal tevens in feite de eerste verdedigingslinie van de minister van Financiën moeten vormen (naast de „second line of defense”, de Inspectie der Rijksfinanciën), in die zin dat overdreven wensen of wensen met een lage prioriteit uit het vóórontwerp van het begrotingshoofdstuk worden gelicht.

F. H. Goudswaard

¹⁵⁾ Wetsontwerp Hoger Onderwijswet, Tweede Kamer 1951-1952, stuk 2597.

Maatschappijspiegel

De begrensde mogelijkheden van een sociaal contract

DR. A. PEPER

Van de veel besproken inflatiebestrijding die de regering de hoogste plaats in haar politiek heeft gegeven, is tot op dit moment nog niets terecht gekomen. Voor een deel zijn de oorzaken van de inflatie — ik heb daar in eerdere bijdragen op gewezen ¹⁾ — structureel van aard en derhalve moeilijk, door welke regering dan ook, op korte termijn op te lossen. Minister Langman had het bij het rechte eind toen hij enkele weken geleden één van de inflatiehaarden, nl. de tertiaire sector, tot

een zekere discipline bij de prijszetting opriep. Minister Boersma zit in dezelfde hoek met zijn besprekingen met vertegenwoordigers van de zgn. vrije beroepen.

Eindelijk is dan „ontdekt” dat het niet exclusief de vakbeweging is die de inflatie in het leven houdt. Een andere categorie die een fors partijtje meeblaast in het inflatie-orkest, de ondernemingen, lijkt nog niet helemaal op haar juiste waarde te worden geschat. Vooral daar — en dat

is in vele sectoren — waar een oligopolistische marktstructuur overheeft, onttrekt de prijszetting zich grotendeels aan elke controle. Het is mede om deze redenen dat een regering die een zekere rust in de prijsontwikkeling tot stand wil brengen, gehouden is een alomvattend pakket van sociaal-economische maatregelen uit te voeren. Dit vermindert de mo-

¹⁾ Zie *ESB* van 23 juni en 15 december 1971.

gelijkheid en de geloofwaardigheid van het sociaal afwentelingsmechanisme, dat inhoudt dat groeperingen in de eerste plaats andere de schuld voor de prijsopdrijving toeschuiven.

Kan men nu zeggen dat de regering-Biesheuvel — nu ruim een jaar aan het bewind — een politiek heeft gevoerd die de grondslagen bevat voor een effectieve en evenwichtige sociaal-economische ontwikkeling in ons land? Aan de creditzijde van deze politiek zou men kunnen opvoeren het besluit om — met het opzichschuiven van de Loonwet — de verantwoordelijkheid van de loon- en prijsvorming bij het georganiseerde bedrijfsleven te leggen. Dat was in principe een verstandig besluit, zij het dat de regering moeilijk anders kon beslissen, gezien het door de vorige regering — bestaande uit dezelfde partijen (behalve DS'70) — gevoerde beleid. Het is niet voor niets dat de nieuwe partij DS'70, niet gehinderd door deze ballast, zich sterk maakt voor het ingrijpen in de lonen door deze regering. Maar het is een illusie te menen dat de mogelijkheden tot ingrijpen nu groter zijn dan een paar jaar geleden. Daarvoor heeft de vorige regering teveel goodwill verspeeld bij één van de partijen in het arbeidspolitieke veld, de vakbeweging. En de politieke kleur van dit kabinet verschilt niet van die van het vorige, reden waarom de vakbeweging niet op voorhand meer vertrouwen zou hebben in de huidige politieke bewindvoerders, al is één van hen een vroegere vakbondsfiguur (Boersma-CNV).

Een tweede creditpost zou misschien gevonden kunnen worden in de matigingen en bezuinigingen die het kabinet in de eigen begroting heeft aangebracht. Men vergeet dan echter dat — naast de algemeen geringe populariteit van bezuinigingen — deze ingrepen pas een begin van begrip bij de bevolking kunnen verwerven wanneer daar een politiek met enig perspectief tegenover wordt gesteld. Voor zover ik het kan bekijken, heb ik niet de indruk dat dat het geval is. Maar ook op korte termijn kan de regering — ik wijs hier weer op de inflatie — niet verwijzen naar aanspreekbare resultaten. In dit verband moet namelijk — en hier zijn we toe aan de debetkant — direct gewezen worden op een hele serie prijsverhogingen voor overheidsdiensten die mét het pakket van

bezuinigingen aan het publiek zijn aangeboden. Het is verre van mij de financieel-economische moeilijkheden, waarvan regering en vooraanstaande economen ons kond doen, te bagatelliseren; een ander, even hard, feit blijft echter dat men voor de serie maatregelen waarop de Nederlandse bevolking — waaronder 150.000 werklozen — nu is getrakteerd, weinig begrip, laat staan steun, kan verwachten.

Tenslotte komt het mij voor dat de toepassing van, c.q. propaganda rond het profijtbeginsel op geen enkele wijze een bijdrage levert tot de zo nagestreefde oriëntatie op de gemeenschappelijke problemen. Alle voors en tegens van dit beginsel ten spijt, is het *sociale* effect ervan dat vraagstukken die om een collectieve oplossing vragen, worden vertaald in activiteiten en houdingen op het niveau van individuen. Daarmee wordt naar mijn opvatting de al zo ruimschoots aanwezige neiging tot afwenteling als het ware geïnstitutionaliseerd. In het ene geval vindt de afwenteling direct plaats — bijv. de posttarieven —, in het andere geval gebeurt zij in de toekomst (schoolgelden, collegegeldverhoging, e.d.).

Het is daarom begrijpelijk dat een belangrijke organisatie als de vakbeweging onlangs wel is gekomen met een totaal pakket van verlangens, waaraan zij het optreden van de regering wil toetsen. Van de vervulling van die verlangens laat de vakbeweging mede afhangen haar bereidheid om te zoeken naar een oplossing voor de financieel-economische moeilijkheden. De veelvuldig en op hoge toon uitgesproken beschuldiging dat de vakbeweging zich hiermee op onverantwoordelijke wijze met het politiek-parlementaire besluitvormingsproces zou bemoeien, snijdt geen hout. Sinds wanneer mogen maatschappelijke groeperingen én personen niet meer hun wensen aan regering en parlement overleggen? Dat gebeurt dagelijks. Het is juist één van de kenmerken van de politieke democratie en het politieke proces dat iedereen vrij is van zijn opvattingen blijf te geven. De ene groepering is alleen wat machtiger dan de andere; haar stem zal dan ook wat meer gewicht in de schaal leggen. Wie bestraffend de vinger opsteekt naar bijv. de vakbeweging — zelfs het woord corporatisme is gevallen —, omdat zij zich „met de politiek bemoeit”, gaat van de fictie

uit dat het gehele besluitvormingsproces niet alleen formeel maar ook materieel geheel in handen zou liggen van de politiek-democratische organen. Tot op zekere hoogte is elke regering partij tussen de partijen, of die laatste nu bestaan uit de vakbeweging, de ondernemers, de kerken of welke andere belangengroepering dan ook. En om weer terug te keren naar de vakbeweging: de nota die zij onlangs aan de regering heeft overgelegd, is niet meer dan een aangepaste versie van het actieprogramma dat de gezamenlijke vakcentrales begin 1971 hebben gepresenteerd en waartegen toen heel wat minder is gesputterd.

Al met al lijken de kansen voor de afsluiting van een „sociaal contract” tussen regering, werkgevers en werknemers niet groot. De regering heeft daar in materiële zin nauwelijks een bijdrage aan geleverd. Een belangrijke tegemoetkoming aan de eisen van de vakbeweging is naar mijn inzicht een noodzakelijke voorwaarde om de afsluiting van het sociaal contact naderbij te brengen. Een eenzijdig ingrijpen door de regering, waarvoor door sommige groeperingen wordt gepleit, zal geen enkel, maar dan ook geen enkel, effect sorteren. Behalve dan het effect dat het sociale klimaat nog verder zal verslechteren. In snel opgewonden Haagse politieke kringen wordt daarom druk gespeculeerd over de mogelijkheid van een kabinetwisseling, die ertoe zou moeten leiden dat in ieder geval de linkse partijen in een nieuwe regering zouden moeten plaatsnemen. De kansen op overeenstemming tussen regering en georganiseerd bedrijfsleven zullen hierdoor stellig toenemen. Maar ook een regering met de progressieve drie in haar midden, dient er rekening mee te houden dat de banden tussen die partijen (voor PvdA) en de vakbeweging minder hecht zijn dan zij in het verleden waren. De structurele wijzigingen binnen de vakbeweging — met als meest opvallende kenmerk de grotere autonomie van de afzonderlijke bonden —, maken haar tot een minder voorspelbare bondgenoot. Een sociaal-economisch hervormingsprogramma, van toepassing op alle belangrijke groeperingen in dit veld, is het enige antwoord dat in en buiten de vakbeweging kans maakt serieus te worden overwogen.

Bram Peper

A. Heertje, H. W. Lambers en P. de Wolff (ed.): Schaarste en Welvaart. Bundel opstellen aangeboden aan Prof. Dr. P. Hennipman, Stenfert Kroese, Leiden, 1971, 240 blz., f. 38,50.

Deze bundel is aan Hennipman aangeboden omdat hij 25 jaar geleden aan de Universiteit van Amsterdam tot hoogleraar in de staathuishoudkunde werd benoemd. Vijftien economen uit binnen- en buitenland hebben gehoor gegeven aan de oproep van de redactie, hun bijdrage voor deze bundel te leveren; daardoor is een verzameling van korte en langere essays ontstaan die velen nog lange tijd zullen intrigeren. Bovendien blijkt bij het bestuderen van een dergelijk werk weer eens overduidelijk dat de beoefening van de economische wetenschap zich zozeer heeft ingegraven in steeds fijner wordende specialisaties, dat één recensent nauwelijks de moed kan opbrengen, noch over de kennis beschikt, om het geheel in het kader van een recensie te kunnen samenvatten, beoordelen en waarderen. Vandaar dat deze bespreking niet meer wil zijn dan een aansporing om kennis te nemen van een aantal bijdragen.

A. P. Barten opent de reeks van opstellen met een beschouwing over de vraagfunctie van consumptiegoederen, en hij beperkt zich daarbij met name tot de analyse van de begrippen complementariteit en substitueerbaarheid. Dit gebeurt met de problematiek van het nut als ordinale of kardinale grootheid op de achtergrond. Met evenveel wiskundige bewerkingen als *Bartens* bijdrage is de publikatie van *P. de Wolff* gelardeerd. Hij sluit de opstellenreeks af met een analyse van de groeimodellen die *N. Kaldor* sedert 1957 heeft gepubliceerd en waarin de traditionele produktiefunctie heeft plaatsgemaakt voor de zgn. „technical progress function”. Van belang is de conclusie die *De Wolff* op blz. 225 neerschrijft, namelijk dat slechts het oorspronkelijke model van 1957 een stabiel model blijkt te zijn en

dat in de latere modellen van *Kaldor* deze stabiliteit ontbreekt.

F. de Roos onderzoekt aan de hand van een macro-economisch groeimodel de gevolgen van internationale loonverschillen voor de migratie van arbeid, en omgekeerd. Daarbij gaat hij — gebruik makend van de methode der wisselende abstractie — na hoe vijf oorzaken van loonverschillen op de migratie uitwerken. Zijn beschouwing richt zich hoofdzakelijk op de lange termijn. Een van de belangrijkste conclusies uit deze bijdrage lijkt mij te zijn, dat migratie van arbeid niet steeds de internationale loonverschillen reduceert, maar ook kan versterken, namelijk indien er sprake is van „increasing returns to scale”.

A. Heertje levert in zijn opstel, „De Wet van Say”, een belangwekkende bijdrage tot een beter begrip van deze wet door de inhoud van dit „theoremata” van allerlei „ballast” te ondoen. Daardoor relativiseert hij de betekenis van de wet, die in zijn visie „slechts één van de relaties die het klassieke systeem karakteriseren tot uitdrukking” brengt en die niet in de plaats komt „van de gehele redenering op grond waarvan de klassieken menen dat hetzij op korte, hetzij op lange termijn een algemene onevenwichtigheid is uitgesloten” (blz. 80-81). Met name de opvatting dat de Wet van Say niet steeds een toestand van volledige werkgelegenheid impliceert, komt als verstrekkende conclusie uit *Heertjes* betoog te voorschijn.

De relatie tussen feitenpresentatie en theorievorming wordt door *J. Pen* onderzocht aan de hand van een analyse van de personele inkomensverdeling. Hij is naar mijn mening geslaagd in zijn opzet, namelijk om aannemelijk te maken dat feiten niet voor zichzelf spreken en dat de manier waarop statistisch materiaal

gepresenteerd wordt, het denken over de materie beïnvloedt. Vooral geldt dit voor de kijk die we op de personele inkomensverdeling hebben.

G. Delfgaauw wijdt een artikel aan de economie van *Herbert Marcuse* en gaat daarbij vooral in op de discussies rond het schaarstebegrip. *D. C. Hague* tracht uit empirische gegevens betreffende 13 ondernemingen de relaties tussen theorie en praktijk t.a.v. de onderneming nog eens te bezien. Hij komt echter tot de bevinding dat zijn bijdrage weinig nieuws bevat. Vooral de voorspelling van het gedrag van oligopolisten blijft moeilijk.

H. S. Houihakker filosofeert in een zeer klein opstel over economisch motief en economisch principe (*Hennipmans* proefschrift-onderwerp) en *W. Jaffé* gaat de belangrijkheid van het werk van *Leon Walras* voor de economische theorie na. *W. A. Jöhr* wijdt zijn bijdrage aan de verschillende interpretaties van het begrip grenskosten, *P. Lambert* komt met een beschouwing over de werking van de multiplier bij *Keynes*, terwijl *G. Leduc* een interessant essay heeft geleverd over de „renaissance” van de liberale ideeën in het huidige economische denken in Frankrijk. Daarbij blijft de economische planning zoals die in Frankrijk wordt toegepast, niet buiten schot. Een artikel dat ik kan aanbevelen, vooral nu over planning op (middel)lange termijn zoveel te doen is.

E. Salin beschrijft de revaluatie van de mark en de gevolgen daarvan, en *G. L. Shackle* houdt zich in een beperkt aantal pagina's bezig met de betekenis van „reason versus knowledge” in het economische denken. Tenslotte moet nog het essay van *F. A. G. Keesing* worden genoemd, waarin op de monetaire opvattingen van *Milton Friedman* en zijn aanhangers wordt ingegaan. *Keesing* ziet de theorie van *Friedman* als een grensgeval van de *Keynesiaanse* theorie, want zij is gebaseerd op de kritieke hypothese van een „zero interest elasticity of the demand for money” (blz. 126).

Het lijkt mij niet overbodig te herhalen wat ik aan het begin van deze bespreking heb gesteld, namelijk dat de bundel *Schaarste en Welvaart* veel economen zal kunnen boeien, ook al zal men af en toe een artikel willen of kunnen overslaan.

N. H. Douben

In een veeljarig verblijf in de Verenigde Staten heeft Dr. Van der Valk gelegenheid gehad de Amerikaanse samenleving van allerlei zijden te leren kennen, en de indrukken die hij in deze publikatie weergeeft naar aanleiding van een recent bezoek, verkrijgen hierdoor meer waarde. Hoewel er slechts sprake is van een vijftiental pagina's tekst, wordt er in al deze beknoptheid een verhelderend licht geworpen op enige ontwikkelingen rond de onderneming die ons ook in Europa meer en meer gaan bezighouden.

Het centrale probleem, dat het Europese en het Amerikaanse bedrijfsleven gemeen hebben, vat Van der Valk samen door te stellen dat de zakenwereld verzuimd heeft op tijd een doorwrochte economische en maatschappelijke levensbeschouwing te ontwikkelen en te „marketen”. Terecht wordt hierbij aangekend dat de maatschappijkritiek zich in de Verenigde Staten, meer dan in Europa, richt op de betrekkingen tussen onderneming en om-

geving. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen, maar de belangrijkste daarvan zijn te vinden in twee fundamentele verschillen tussen Amerika en Europa.

Ten eerste heeft de interne activiteit van de onderneming in de Verenigde Staten minder houvast gegeven aan kritiek en actie van de buitenwereld, met inbegrip van de vakbeweging. Door het op veel ruimere schaal toepassen van delegatie van verantwoordelijkheid, bijv. op het niveau van de bazen, en ten gevolge van de door Van der Valk vermelde „kleine-ondernemersinstelling” van de werknemers, hebben leiding en personeel in het algemeen meer doelgerichte eenheid te zien gegeven dan dit in Europa het geval is geweest. Het andere verschil is even karakteristiek, maar voor de toekomst waarschijnlijk nog belangrijker in zijn uitwerking op de ontwikkeling van de samenleving.

Wij hebben hier het oog op de algemene aversie tegen „bigness” zoals Amerika die kent, althans daar

waar grote dimensies met macht (s-misbruik) gepaard kunnen gaan. Van der Valk trekt in dit verband de lijn naar onze mening onvoldoende duidelijk door naar Europa, waar overheden en economen nog steeds trachten „coûte que coûte” grotere bedrijfsconcentraties te bevorderen, terwijl banken en kostwinners een al even ongenueanceerde voorkeur voor het grote bedrijf hebben.

Het doet merkwaardig aan dat wij, die de Amerikanen zo vaak aanbedding van de schaalvergroting, de kwantificering en de uniformiteit hebben verweten, daarvan zo kwistig gebruik maken in onze toekomst-scheppingen, op een ogenblik dat diezelfde Amerikanen — voor een goed waarnemer al jarenlang — bezig zijn in aanzienlijke mate overstag te gaan.

Dat geldt zeker ook voor de wijze waarop een selecte groep van de jongere generatie binnen het bedrijfsleven tracht tot een aanvaardbare harmonisering van de economische en algemeen maatschappelijke rol van de onderneming te geraken. Wij vonden de — noodzakelijkerwijs gecondenseerde — behandeling van dit onderwerp der geëngageerde, maar tevens doelbewuste

MAANDBLAD VOOR ONDERNEMINGSRECHT

Maandelijks boeiende en belangrijke artikelen over onderwerpen die voor de juridische, economische en algemene problematiek van de onderneming van groot belang zijn.

Uit de inhoud van het gecombineerde nummer van maart/april 1972 :

mr. W. Westbroek: Nieuwe Departementale Richtlijnen Beschouwing over de Departementale Richtlijnen betreffende de „ministeriële verklaring van geen bezwaar” (de artikelen 36e en 45d)

prof. mr. W. J. Slagter: De eerste Structuur-N.V. in Nederland

Uit de inhoud van het mei-nummer 1972 :

prof. dr. W. Hessel: Dreigt er stagflatie?

drs. J. Ch. Francken: Aanpassing van statuten aan de structuurwet (1)

Abonneer u nu

De abonnementsprijs van T.V.V.S. bedraagt f 40,— per jaar.

Als u zich vóór 1 augustus abonneert, ontvangt u het gecombineerde nummer van maart/april en het mei-nummer gratis.

Voor uw abonnementsopgave kunt u zich wenden tot :

KLUWER - DEVENTER
Polstraat 10, telefoon (05700) 7 44 11

Ook verkrijgbaar via de boekhandel.

jeugd bijzonder interessant, waarbij wel dient te worden opgemerkt dat iemand die zijn persoonlijkheid, discipline en binding aan de onderneming in deze volgorde van belangrijkheid stelt, in Europese ondernemingen — óók in perioden van personeelsschaarste — geen persona grata is. In Amerika mogen er dan eveneens talrijke bedrijven zijn waar nog een autoritaire geest hangt, het is een feit dat men er in het algemeen meer naar het resultaat en minder naar de modus operandi kijkt.

Men kan zich natuurlijk mét Friedman afvragen — zoals Van der Valk terecht opmerkt — of het wel de taak van de onderneming is een „metrocorporation” te zijn die zowel sociale als economische doeleinden nastreeft. „De Hemel beware ons voor de onderneming die sociaal gaat doen”, is een bekende uitspraak van hen die vrezen dat daarin de wortels van een nieuw en mis-

schien erger kwaad kunnen hechten en doorwoekeren. Voor ons in Europa is een dergelijke situatie geenszins nieuw, en is het niet zo eenvoudig een oordeel te vellen. De auteur spreekt zich niet uit over vóór en tegen — misschien kunnen wij een dergelijke beschouwing in een volgende SMO-publikatie tegemoet zien.

H. van der Haas

Claude Meillassoux (ed.): The development of indigenous trade and markets in West Africa. Oxford University Press, Londen, 1971, 444 blz., £ 3,60.

De twintig studies die in dit boek zijn gepubliceerd, werden samengesteld voor de „Tenth International African Seminar”, dat in 1969 onder voorzitterschap van Meillassoux werd gehouden.

De studies, samengesteld door antropologen, economen, historici en geografen, behandelen zowel de in-

vloed van de interne economische en politieke toestanden en de externe relaties op de ontwikkeling van de handel en de markten, als de verschillende aspecten van de lokale en regionale handel. Enkele auteurs beginnen hun analyses vanaf de slaventijd.

Mr. K. Sneep en Mr. H. Mobach: Bespreking van het rapport van de Commissie Van Soest inzake belastingheffing van zelfstandigen in vergelijking met loontrekkenden. Kluwer NV, Deventer, 1972, 42 blz., f. 7.

Deze publikatie, nr. 129 uit de serie Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap, bevat de inleidingen van Mr. K. Sneep en Mr. H. Mobach, die op 23 oktober 1971 te Bunnik voor de Vereniging voor Belastingwetenschap werden gehouden, met het verslag van het debat n.a.v. deze inleidingen.

De INTERFACULTEIT BEDRIJFSKUNDE

is een door de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam en de Technische Hogeschool te Delft ingestelde nieuwe faculteit met een postkandidaatsopleiding voor studenten met een kandidaatsexamen in o.a. de economische, juridische, sociale of technische wetenschappen. De duur van de opleiding, waarmee in oktober 1970 is begonnen, bedraagt twee jaar en drie maanden. Een met goed gevolg afgelegd doctoraal examen geeft recht op de titel doctorandus in de bedrijfskunde.

Aan de INTERFACULTEIT BEDRIJFSKUNDE bestaat een vakature:

ORDINARIAAT IN DE BESTUURSKUNDE

in het bijzonder de kennis van het proces van beleidsvorming en uitvoering op de diverse nationale en internationale niveaus van overheidsbestuur.

De betrokken hoogleraar zal aan de studenten een inzicht moeten verschaffen in de doelstellingen en middelen van het overheidsbeleid, de politieke en bestuurlijke kaders, en de maatschappelijke achtergronden waarmee dit beleid is verbonden.

Van de te benoemen hoogleraar Bestuurskunde wordt verwacht dat hij een actieve en creatieve inbreng zal leveren in de verbreding van de thematiek van het studieprogramma, dat thans hoofdzakelijk gericht is op bedrijven en instellingen in de private sector van het maatschappelijk leven. Met het oog hierop wordt het van het grootste belang geacht, dat de kandidaat zich mede door wetenschappelijk onderzoek en maatschappelijke contacten verder zal gaan verdiepen in de vraag hoe de integratie van de Bestuurskunde in een curriculum bedrijfskunde zal dienen te geschieden.

Kandidaten dienen te beschikken over wetenschappelijke en praktische ervaring welke nauw aansluit bij de hier gegeven omschrijving van het ordinariaat.

Aan de didactische kwaliteiten worden in verband met het hanteren van moderne onderwijsvormen hoge eisen gesteld.

Zij die in deze functie geïnteresseerd zijn of menen gegadigden te kunnen noemen, worden verzocht zich liefst schriftelijk in verbinding te stellen met Prof.dr. P. van Berkel, hoogleraar sociologie, Prinses Julianalaan 96, Rotterdam-3016, telefoon: 010 - 14.55.66.

Drs. G. C. de Graaf: Afzetstructuur van varkens in Nederland. Onderzoek naar de toestand in 1968, Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag, 1972, 79 blz., f. 5,50.

Deze publikatie handelt over de wijze waarop in de varkenssector de afzet van slachtvarkens en biggen plaats heeft. Deze studie is een onderdeel van een groter onderzoek naar de structuur van de agrarische markten in opdracht van het Ministerie van Landbouw en Visserij. De bedoeling van het onderzoek is allereerst inzicht te verkrijgen in de wegen, die land- en tuinbouwproducten volgen van producent naar detailhandel. Op basis van de verkregen kennis omtrent de afzetkanalen, richt het onderzoek zich verder op het functioneren van de agrarische markten, waarbij het aspect van de prijsvorming centraal staat.

Door de omvangrijkheid aan cijfermateriaal, lieten de resultaten van dit onderzoek uit 1968 vrij lang op

zich wachten, zodat de kans op afwijkingen met de huidige afzetstructuur niet denkbeeldig is. Concrete informatie hierover zou een herhaald onderzoek kunnen geven, volgens de auteur.

Wolfgang Wetzel: Statistische Grundausbildung für Wirtschaftswissenschaftler. Deel I. Beschreibende Statistik, Walter de Gruyter, Berlijn-New York, 1971, 172 blz., DM 18.

In dit eerste deel wordt de beschrijvende statistiek besproken. Behandeld worden o.a. waarschijnlijkheidsrekening, regressie-analyse, variantie-analyse en tijdreeksen.

R. J. May: Financing the small states in Australian federalism. Oxford University Press, Londen, 1971, 235 blz., £ 5,75.

May behandelt in dit boek vooral de subsidies die de regering van de

Commonwealth verleent aan de laag ontwikkelde kleine staten. In het algemeen bevat dit boek een studie over het federaal besturen en de wijze waarop de regeringen en belangengroepen aan hun trekken komen. Hoewel geen blauwdruk voor een nieuwe manier van federale financiën wordt geboden, wordt wel aandacht besteed aan het onvermijdelijke conflict tussen de diverse belangen over de verdeling van de financiële middelen tussen de twee regeringsniveaus en tussen de staten onderling, in Australië.

Conon D. Whiteside: EDP systems for credit management. Wiley-Interscience, New York-Londen-Sydney-Toronto, 1971, 191 blz., £ 5,60.

Dit boek bevat een benadering van het doel, de ontwikkeling en installatie van het geautomatiseerde EDP-systeem voor „credit-managers, financial-managers and information systems managers”.

Gemeente 's-Gravenhage

HOGERE ECONOMISCHE SCHOOL "J. VAN ZWIJDREGT"

(SCHOOL VOOR H.E.A.O.)

HOUTRUSTWEG 2 - 's-GRAVENHAGE - tel. 070 - 654898

Met ingang van 1 augustus 1972 worden wegens uitbreiding docenten gevraagd voor de navolgende vakken:

ALGEMENE ECONOMIE	}	Totaal ± 34 uur
BEDRIJFSADMINISTRATIE		
BEDRIJFSCALCULATIE		
COMMERCIELE ECONOMIE		
RECHT		± 16 uur
ENGELS		± 26 uur

Er wordt gestreefd naar een zo groot mogelijke specialisatie in de te doceren vakken. In overleg met sollicitanten en de reeds aan de school verbonden docenten zal worden nagegaan welke vakspecialisaties mogelijk zijn. Aan sollicitanten wordt derhalve verzocht hun voorkeur voor een bepaald (onderdeel van een) vak of bepaalde vakken in hun sollicitatiebrief te vermelden.

Inlichtingen worden verstrekt door de directeur.

Men kan ook solliciteren naar een gedeelte van de aangegeven uren.

Voor het verkrijgen van huisvesting wordt zo nodig medewerking verleend.

Sollicitaties onder nummer 72-13 met vermelding van personalia en bevoegdheden uiterlijk 14 dagen na het verschijnen van deze oproep aan Burgemeester en Wethouders te zenden.